

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

⋮

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 31

1950

U P P S A L A 1 9 5 1

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1951

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

506603

Selma Lagerlöf och folkdiktningen.

Några anteckningar.

Av Erik Eliasson.

I början av uppsatsens första kap., A, omnämner jag den muntliga traditionens betydelse för Selma Lagerlöf. Därefter redogör jag noggrannare för den sago- och sägenlitteratur, som hon läst eller åtminstone haft i sin ägo. Största utrymnet ägnas dock helt naturligt åt att påvisa icke beaktade folkdiktningssmotiv i hennes författarskap. Härvid kommer jag främst att syssla med följande romaner och noveller:

Karln. Refuserad 1891; tr.: BLM, 1949, julnr.
Reors saga. Tr.: Svenska familj-journalen Svea, 1893; Från skilda tider 1, 1943.
Början tr. i Osynliga länkar, 1894.
De fågelfrie. Tr.: Svea för 1893 (tr. 1892); Osynliga länkar.
Ett rikt gifte. Tr.: Nornan för 1895 (tr. 1894); Från skilda tider 1.
Tale Thott. Tr.: Svea för 1896 (tr. 1895); Osynliga länkar, 3:e uppl., 1904.
Spökhanden. Tr.: Idun, 1898, julnr; Från skilda tider 1.
Spelmannen. Tr.: Fågel Blå, 1903; En saga om en saga, 1908.
Herr Arnes penningar, 1904. (Tidigare som romanbil. till Idun, Iduns romanbibl. XXXIII, 1903 [f.])
Bortbytingen. Tr.: Idun, 1908, julnr; Troll och människor 1, 1915.
Vattnet i Kyrkviken. Tr.: Bonniers månadshäfte, 1912, nr 12; Troll och människor 1.
Luciadagens legend. Tr.: En bok om Värmland 1, 1917; Troll och människor 2, 1922.
Frid på jorden. Tr.: Julrosor, 1917; Höst, 1933.
Löwensköldska ringen, 1925.

Det föreliggande materialet är som synes hämtat från så gott som alla perioder av Selma Lagerlöfs diktning. Det kan tilläggas, att även om författarinnan i alla sina böcker visar, hur mycket hon fått från saga och sägen, så kan det i de särskilda fallen vara utomordentligt svårt att finna det eller de folkdiktningssmotiv hon använt, eftersom hon kunde hämta sitt stoff från de mest otroliga håll.

I uppsatsens andra kap., B, undersöker jag närmare Selma Lagerlöfs förhållande till folkdiktningen. Grundläggande har denna synpunkt varit: vad förenar Selma Lagerlöf med folkdiktningen och vad skiljer henne från den? Materialet har samlats under några huvudsynpunkter: 1) Formfrågor: stil; karaktärsteckning; 2) Moralism och idéer; 3) Naturuppfattning och förhållande till det övernaturliga.

Jag har i kap. B funnit det lämpligt att inte inskränka mig till att endast påvisa sådant, som förenar och skiljer; då det gäller Selma Lagerlöfs författarskap har jag låtit analysen vidga sig till att omfatta olika orsaker,

Anm. Manuskriptet till föreliggande uppsats insändes till red. av Samlaren i maj 1950. Första korrekturet är daterat den 4.1. 1951.

vilka fört henne mot eller bort från folkdiktningen, och viktiga problem- och föreställningskomplex, som spegla sig i, ligga bakom tankar och motiv, vilkas förhållande till saga och sägen undersökes. Sålunda har jag i första avd. jämfört förhållandet mellan handling och karaktär i Selma Lagerlöfs berättelser och i folkdiktningen, men jag har också undersökt, vilka inflytelser som påverkat gestalterna i t. ex. De fågelfrie och Spelmannen, och vilka känslor som ligga bakom den äkta mannens handlingar i Ett rikt gifte. — Det kunde ha räckt att påpeka, hur idéinnehållet i Spökhanden skiljer denna berättelse från den tradition, som lämnat materialet, men jag har också påvisat, var idéerna kommit ifrån. — Selma Lagerlöfs naturuppfattning har jag undersökt något noggrannare, än vad själva huvudsynpunkten kräver, men det framgår härigenom också bättre, hur den skiljer sig från folkdiktningens, vilken den annars synes komma ganska nära.

I tredje kap., C, understryker jag, hur beroende Selma Lagerlöfs diktning var av stoff från yttrevärlden, och framhåller, att hon samlade och sammansmälte motiv från alla håll, obekymrad om ifall hon fick dem från en bättre eller sämre källa, endast de inte tidigare fått en bekant utformning. Slutligen påpekar jag, att det torde vara önskvärt med boskillnad mellan saga och sägen i en avhandling, som tar upp hela problemet Selma Lagerlöf och folkdiktningen.

Detta problem går inte att någorlunda uttömmande behandla på forskningens nuvarande ståndpunkt. I denna uppsats vill jag närmast komplettera, vad som redan sagts i ämnet, av Walter Berendsohn, Elin Wägner m. fl., utan att i större utsträckning gå in på andras resultat eller bygga vidare på dessa.

A.

»Sagor styra lifvet», skrev Selma Lagerlöf o. 1895 i sin anteckningsbok nr 2.¹ Även om man inte kan säga, att sagan styr hennes liv, så märker man dock snart, att den betytt mycket för henne och hennes diktning. Redan under sina tidigaste år mötte hon ju sagan i dess mångskiftande gestalt. Under hela sitt liv lyssnade hon ivrigt till sägner och historier och uppmanade gärna dem hon kom i kontakt med att berätta. Ätminstone någon av hennes gamla elever erinrar sig tydligt, att hon ofta frågade dem, då hon förde dem med sig ut på vandringar i naturen i stället för att hålla lektion i klassrummet, om de inte hade någonting att tala om eller berätta.² Läroverksadj. fil. lic. Hadar Vessby, Uppsala, har meddelat mig, att då han och en släkting till Selma Lagerlöf besökte henne 1916, frågade hon, om de inte förde med sig några sägner eller historier från de landskap, som de färdats igenom. Att Selma Lagerlöf också använt mycket av det folkdiktningssstoff, som hon sålunda samlade från så vitt skilda håll, är påtagligt i hela hennes produktion.

Det var dock visst inte endast den muntliga traditionen, som lämnade Selma Lagerlöf viktigt material. Under hela sitt liv läste hon med oerhörd intresse, vad hon kom över av folkdiktningens alster. Inga svårigheter fingo hindra henne. I Julklappsboken³ berättar hon, att hon arbetade sig

¹ Då intet annat anges, finns det otryckta materialet på Kungl. Biblioteket.

² Enl. muntligt meddelande av en f. d. elev.

³ *Från skilda tider* 2, s. 95.

igenom *Nouveaux contes de fées pour les petits enfants* par Mme la comtesse de Ségur, trots att de enklaste fraser kunde bereda henne svårigheter under timmar. Tusen och en natt hörde till hennes första läsning⁴, och H. C. Andersens tidigare sagosamlingar funnos i hemmet⁵. Vidare läste hon enligt Gurli Linder⁶ Perrault på franska och Laboulaye samt Nordiska gudasagor och Sagor från Oberons hov. Studiet av motiv i hennes böcker säger en hel del om hennes läsning. Uppslag till Vår Herre och Sankte Per⁷ och Antikrists mirakler⁸ har hon fått från olika verk av Pitré. Till Berendsohn personligen har hon sagt, att *La belle et la bête* föresvävade henne, då hon skrev *En herrgårdssägen*.⁹ Dunfin, kap. Dunfin i Nils Holgerssons underbara resa, är i detalj en efterbildning av en saga.¹⁰ Till Körkarlen har hon fått uppslag bl. a. från en bretonsk folksägen.¹¹ Nils Afzelius har i sin kommentar till *Från skilda tider påvisat inflytelser från bl. a. Caroline Popp's Récits et légendes des Flandres*¹² och Syner och röster ur det fördolda av K. A. Nicander och G. C. Norling.¹³ I J. Oedmans *Chorographia Bahusiensis*¹⁴ fann hon flera folksägner, som skulle intressera henne.

Selma Lagerlöfs intresse för folkdiktning framgår även av bokbestånden i Falun och på Mårbacka. I dessa finns en hel del vetenskapliga arbeten om folklore och en brokig samling av folkdiktningens egna alster, från Kalevala till *Buddhistische Märchen*. Man finner här nästan allt av Svenska landsmål och svenskt folkliv under tiden 1879—1902 och olika band av Finlands svenska folkdiktning. Av sago- och sägensamlingar kan man nämna: Engelke: *Helsing-Sägner*, 1899; Hofberg: *Svenska folksägner*, 1882; H. C. Andersen: *Eventyr*, 1850, *Historier*, 1855, *Nye Eventyr og Historier*, 1—4, 1861 (samtliga med faderns, Erik Gustaf Lagerlöfs, namn i); Asbjörnsen og Moe¹⁵: *Samlede eventyr*, *Norska folksagor* utg. av Linder; *Asbjörnsen: Norske Folke- og Huldreeventyr* (ett par h.); Bugge og Berge: *Norske eventyr og sagn*; Grimm: *Märchen*; några böcker av Pitré och några av Popp; Maspero: *Contes populaires de L'Égypte ancienne*. I biblioteken finnas dessutom flera andra sägensamlingar samt publikationer av typen *Fågel Blå* och olika verk, bl. a. historiska, som innehålla även folkdiktningens material.

Den muntliga traditionens betydelse för Selma Lagerlöf har varit oerhört stor. Av ingen muntlig berättare fick hon så mycket som av »faster

⁴ *En saga om en saga*, s. 10 f. (Då intet annat meddelas, citeras första uppl. av Selma Lagerlöfs skrifter.)

⁵ *SLT*, 1941, s. 103.

⁶ *SLT*, 1942, s. 97.

⁷ Elin Wägner, *Selma Lagerlöf* 1, s. 195.

⁸ Elin Wägner, *a. a.* 1, s. 172.

⁹ Berendsohn, *Selma Lagerlöf*, München, 1927, s. 256.

¹⁰ Berendsohn, *a. a.*, s. 127.

¹¹ Elin Wägner, *a. a.* 2, s. 105. Berendsohn, *a. a.*, s. 127. I svenska uppl., 1928, nämnes, att det är en bretonsk sägen, s. 129.

¹² 2, s. 345.

¹³ 2, s. 378.

¹⁴ I bibl. i Falun finns ett söndrig ex., flera blad borta, av *Chorographian*.

¹⁵ Enl. fil. mag. Ying Toijer, Uppsala, nämnde Selma Lagerlöf på 1930-talet i ett brev till bokförläggare Grieg, Norge, att hon inte läst så mycket av Asbjörnsen och Moe men att hon hört många av deras sagor i hemmet. — Något liknande kan utläsas ur ett brev, skrivet 1915, till Gurli Linder (*SLT*, 1942, s. 112).

Nana», dvs. prostinnan Otiliana Hammargren. Dennas både livssyn och många historier ha utövat ett synnerligen stort inflytande på hennes diktning, inte bara då det gäller Gösta Berlings saga utan också i fråga om en hel rad andra verk. Här några anmärkningar till ett motiv, som delvis redan behandlats.

År 1891 sände Selma Lagerlöf in en spökhistoria, *Karln*, till jultidningen *Julqvällen* men fick den refuserad. Manuskriptet har under lång tid varit försvunnet men nu kommit tillrätta och kunde i fjor publiceras av Nils Afzelius, som också skrivit en kommentar.¹⁶

Karln var en av de historier, som prostinnan Hammargren brukade berätta. Hennes sondotter, fru Stella Rydholm, minns den ännu mycket väl, och hon har (före dess publicering) återgett den på följande sätt.

De underbara händelserna hade »faster Nana» självt upplevt i sin ungdom.¹⁷ Hemma på Mårbacka sutto familjemedlemmarna som vanligt kring brasan en vinterkväll. Kvinnorna arbetade med ett sticktäcke. Plötsligt syntes ett ansikte tryckt mot rutan. Då brasan var nedbränd och Mårbacka-folket lämnat rummet, hördes det därifrån flera dunsar. På morgonen lågo fyra äpplen, som kvällen innan glömts kvar, på golvet, ett i vardera hörnet av rummet, och det syntes tydliga spår av tänder i varje äpple. Något senare inträffade det, att någon av sönerna i huset mötte en underlig man i vindstrappan. Det var ingen vanlig människa. Pojken blev alldeles utom sig av skräck. Han lyckades ta sig in i rummet, där föräldrarna voro, men där svimmade han och blev sedan mycket sjuk. Fru Rydholm kunde inte påminna sig, om han någonsin blev frisk mer. — Dessa episoder gå igen i *Karln* och i *Löwensköldska ringen*, kap. IX och X. — Faster Nana kallade »karln» för »den gule mannen». — Fru Rydholm skrev, troligen på 1910-talet, ned historien i novellform. Manuskriptet har nu försvunnit, men för kort tid sedan hade hon det i sin hand och kunde då konstatera, att vad hon efter minnet hade berättat, stämde överens med det nedskrivna.

Att Selma Lagerlöf verkligen fått historien från sin faster, talar hon om i ett brev till fru Davida Hammargren¹⁸, som var gift med en son till prostinnan Hammargren:

Mårbacka Sunne 14/3 1925

Kära Davida!

— — — — —
Du minns kanske, att faster Nana brukade berätta en spökhistoria om »Karln», som hon sade.¹⁹ Jag har använt denna historia i en liten bok¹, som kommer ut nu på våren och om den går bra, så skall jag visa min tacksamhet mot faster genom att hjälpa N. N. litet. Det tänker jag hon tycker om.

En analys av *Karln* och en jämförelse mellan denna och vad Stella Rydholm meddelat ger vid handen, att Selma Lagerlöf, fränsett att hon in-

¹⁶ *BLM*, 1949, s. 752 ff.

¹⁷ Prostinnan Hammargrens »upplevelser» äro inte vanliga minnen. De synas innehålla så många ingredienser, som tillhöra folkdiktningen, att det ansetts berättigt att ta dem med i denna uppsats.

¹⁸ Brevet i privat ägo.

¹⁹ Fru Rydholm tycker sig bestämt komma ihåg, att prost. Hammargren kallade »karln» för »den gule mannen».

¹ *Löwensköldska ringen*.

flätat ett annat motiv, nöjt sig med att återberätta den gamla spökhistorien, möjligen med några egna funderingar om det övernaturligas problem.

Fru Rydholms uppgift att »karln» uppträdde på Mårbacka har inte kunnat verifieras. Studier på folkminnesarkiv ha inte gett någon säker fingervisning. Selma Lagerlöfs syster, fru Gerda Ahlgren, Falun, hörde (efter vad hon muntligen meddelat mig) historien om »karln» direkt av fastern sista gången denna satt på Mårbacka och berättade, men hon var bara liten då och kan inte nu erinra sig platsen för spökerierna. Det är emellertid underligt, att Selma Lagerlöf i ett brev 1891 säger, att hennes faster »mindes äfven namn på ställen och personer, men dessa har jag glömt».² Möjligen ville hon inte omtala, var spöket hade haft sin hemvist. Under alla förhållanden synes det mer än troligt, att hon vid författandet av sin spökhistoria visste, att »karln» uppträtt i Värmland.

Då Selma Lagerlöf var lärarinna i Landskrona, umgicks hon i bl. a. en familj Cinthio. Före spökhistoriens publicering berättade en dotter i denna, fröken Emma Cinthio, följande. Ibland då Selma Lagerlöf var på besök, släcktes lampan, och man samlades framför brasan. Selma Lagerlöf kunde då berätta. En gång fingo hennes åhörare lyssna till historien om en som gick igen. En person, som hon kallade »karln», visade sig då och då på en herrgård i Värmland. Ingen visste, varifrån han kom. Han var klädd som en bonde. En gång hade gårdsfolket en täckbåge uppe, kvinnorna arbetade på ett sticktäcke. En kväll rullade de inte ihop täckbågen. De hade ätit äpplen; fyra voro kvar, och dem läto de ligga på täcket. På natten hördes duns, duns fyra gånger. — En gång hade några skedar kommit bort. »Karln» kom då in och pekade på en hylla, och där funnos skedarna i en handduk. — Selma Lagerlöf berättade detta i början av 1890-talet. — Motivet med skedarna går igen i Löwensköldska ringen, kap. IX.³

Fröken Cinthio, som jag varit i kontakt med, kommer ihåg, att motivet med ringen, som är så viktigt i Löwensköldska ringen, inte var med i Selma Lagerlöfs berättelse i Landskrona, och att »karln», som i romanen är karolin, inte hade något med Karl XII:s krigare att göra. Att döma av en uppgift av Ruth Brandberg i Mårbacka och Övralid⁴ skulle Selma Lagerlöf dock redan tidigt ha känt till den historia, som hon senare skulle sammanmälta med den om »karln» och som skulle förvandla denne till en karolin. Selma Lagerlöf skulle en gång ha gett sina elever i uppgift att skriva en uppsats om en krigsbuss, som hette Jonas Spets och som för sin tapperhets skull blev adlad Gyllenspets. Ämnet gavs läsåret 90—91. Nu torde emellertid fröken Brandberg ha gjort sig skyldig till ett minnesfel. Enligt skolans årsredogörelser synes det ha varit en kollega, Alma Sjölin, som lät flickorna skriva detta ämne. Det kan dock tänkas, att Selma Lagerlöf vikarierade för fröken Sjölin, det gjorde hon vid ett annat tillfälle, och sålunda gav flickorna uppgiften. Hur som helst, ämnet synes vara hämtat från Hofbergs Svenska folksägner. Selma Lagerlöf kände denna mycket väl, säkerligen redan i Landskrona, och har fått mycket av den (se ne-

² *BLM*, 1949, s. 758.

³ Orsaken till att »karln» i spökhistorien uppträder i Skåne har Nils Afzelius redan klarlagt i sin kommentar (s. 759). Att på så sätt handskas med lokaliteter är karakteristiskt för Selma Lagerlöf. Den lilla detaljen, att det just är en guvernant, som en gång kom ner till Skåne, som har berättat historien, kan möjligen sammanhånga med att Selma Lagerlöf själv som lärarinna nere i Skåne berättade den för andäktiga lyssnare.

⁴ 1, s. 68.

dan!). Hofberg berättar just historien om soldat Spets, som för sin tapperhets skull blev adlad Gyllenspets. I utkasten till Löwensköldska ringen heter generalen Gyllenspets, och karakteristiken av honom, Starke-Bengt kallad, kan mycket väl passa in på en enkel krigsbuss, som nått de högsta militära graderna.

Någon större betydelse för »karlns» förvandling till karolin torde dock Hofberg trots detta inte ha haft. En historia liknande den han berättar upptecknade Knut Brodin 1933 i Sunne socken.⁵ Det kan alltså lika väl tänkas, att Selma Lagerlöf hört den hemma i Värmland som att hon läst den. Men inte heller den muntliga sägnen synes ha spelat någon anmärkningsvärd roll för henne.

Köpman Nathan Hedin, Sunne, som är mycket intresserad av verklighetsunderlaget i Selma Lagerlöfs diktning, har kunnat spåra upp det viktiga motivet med ringen i Löwensköldska ringen. I ett brev har han meddelat sina resultat.

Köpman Hedin har bland gamla urklipp funnit en mycket intressant tidningsartikel⁶, författad av pastor Vitalis Svensson. Först omtalas i denna Sunne kyrkas brand 1699, varvid en grav i koret, där några präster och general Jan Hansson Gyllenspets på Gylleby ligga begravna, skadades. Och sedan heter det: »Vid förstnämnda kyrkobränd skall en bonde från sydöstra socknen (bör enl. N. Hedin läsas: sydöstra delen av socknen) ha stulit en dyrbar ring från gamle generalens hand med den påföljd, att han sedan blev grubblande hela sitt lif. Enligt folktron finns nog ringen än, ty den för alltid välstånd med sig till innehavaren, men själsfrid och förståndsgåvor förgör den. Vi förmoda, att någon Selma L. låter den underbara ringen än en gång bäras av en generalens sena ättling, som väl då äfven återfår de gamla familjegodsen i Sunne.»

Uppmaningen till »någon Selma L.» förklingade inte ohörd. Selma Lagerlöf tog upp till behandling det motiv, som hon fann i tidningsartikeln, förenade det med historierna om »karln», och resultatet blev Löwensköldska ringen. Att det verkligen var pastor Svensson, som gav henne en viktig impuls och viktigt stoff, framgår av dedikationen i det exemplar av boken, som han fick av författarinnan: »Till pastor Vitalis Svensson, som har givit första uppslaget till denna berättelse, med livlig tacksamhet. Selma Lagerlöf.»

Tidningsartikeln kan inte ha gett Selma Lagerlöf uppslag till att låta Gyllenspets ha kämpat under Karl XII. I Hofbergs sägen och i Brodins uppteckning finns inte någon som helst tidsbestämmelse, men i den förra meddelas, att Spets slogs med kroater, och i den senare, att han stred med »hunnturken», och båda dessa uppgifter föra tanken till Karl XII. Hofbergs sägen är illustrerad med en bild, föreställande Karl XII i sin karaktäristiska uniform. Också detta kan ha föranlett Selma Lagerlöf att låta Jonas Spets ha tjänat sina sporrar under den store krigarkungen.⁷

Spökhanden trycktes första gången i Iduns julnummer 1898 men kom aldrig med i någon svensk novellsamling, trots att den var påtänkt i

⁵ Inskickad av Linus Brodin till Uppsala Landsmåls- och folkminnesarkiv. — Nils Afzelius har visat mig på uppteckningen.

⁶ Enl. Hedin troligen ur *Sunne-Tidningen* o. 1920.

⁷ Hofberg har dock i slutet av sin samling, s. 215, en not, vari meddelas, att Gyllenspets dog 1679.

olika sammanhang.⁸ Själva titeln återfinnes i anteckningsbok nr 2, i en förteckning över motiv till en roman, som tydligen skulle spelat i Landskrona och Borstahusen. Romanen nämnes 1894 i olika brev från Alb. Rönne till Selma Lagerlöf (brevet ägas av fru Ahlgren). Novellen ingår nu i *Från skilda tider* 1.

Uppslaget till novellen har Selma Lagerlöf fått på muntlig väg. Enligt en gammal sägen skulle det i väggen mellan Gjørloffska skolans fastighet och Elementarskolans, båda vid nuvarande Kungsgatan i Landskrona, en gång ha inmurats en nunna, som gick igen. Naturligtvis är uppgiften om nunnan felaktig. De båda husen uppfördes först vid mitten av 1700-talet. På deras plats låg emellertid längre tillbaka S:ta Gertruds kapell, och det är med all säkerhet därifrån, som nunnan kommit. Spökhanden påstås av Landskronabor ha något icke uppkärlat samband med denna nunna.⁹ Detta låter så mycket troligare som Selma Lagerlöf tjänstgjorde just vid Elementarskolan. Stoffet till sin novell torde hon dock ha fått från annat håll. Det fanns ett hus i Landskrona, kallat Brocken, i vilket det spökade. Hyresgästerna fingo ibland se en hand, som stack fram vid ett bord eller möjligen rörde sig på detta. Varför den visade sig, är inte bekant.¹⁰ Selma Lagerlöf har tagit upp motivet i *Spökhanden* men låter handen visa sig endast vid falskspel. Möjligen har hon sammansmält stoff från olika sägner; kanske har historien om nunnan spelat någon roll. Att spökhanden i huset Brocken skulle visa sig, då orätt begicks, är föga troligt. Man menade, att den hade något att göra med den grymme affärsmannen och utsugaren Brocken, som i livet bott i huset och som efter döden inte kunde få ro i sin grav.¹ Det skärande gnissel, som höres från dödkärran i Körkarlen, kan mycket väl tänkas ha kommit just från den spökande Brockens åkdon.² — Att Selma Lagerlöf verkligen fått stoffet till *Spökhanden* från Landskrona, omtalade hon vid ett tillfälle för dr Vessby.

Inte sällan torde det vara vanskligt att avgöra, om Selma Lagerlöf fått material från en muntlig källa eller från en skriftlig.

Som huvudkälla för *Herr Arnes penningar* nämnde Selma Lagerlöf själv 1918 i ett öppet brev J. Oedman, Chorographia Bahusiensis.³ I ett brev av den 5.11. 1903 till Bonnier⁴ säger hon emellertid, att novellen är »diktad öfver en gammal sann historia från 1586, som förtäljes i Bohuslänska herdaminnen». Att hon med Bohuslänska herdaminnen inte avser Oedmans Chorographia eller åtminstone inte enbart denna, framgår av årtalet. Oedman säger uttryckligen, att han inte vet ens när herr Arne levde.⁵ Möjligen syftar Selma Lagerlöf i brevet på Göteborgs stifts herdaminnen, 1872, av Sven Pettersson & A. Rob. Litzén, där man på s. 128

⁸ Se härom *Från skilda tider* 2, s. 349 f!

⁹ Kerstin Berggren-Axberger har i en otryckt uppsats tänkt sig ett samband mellan Spökhanden och historien om nunnan.

¹⁰ Uppgiften lämnad av fru Norén, som varit Selma Lagerlöfs elev.

¹ Närmare om Brocken se C. H. Sjöcrona, *Händelser och människor i Landskrona*, 1948, s. 171 ff!

² Lekt. G. Lindstén i *Svenska Dagbladet*, 30.3. 1924.

³ Se Germanisch-romanische Monatsschrift, årg. 25 (1937), s. 431! Det kan framhållas, att Chorographia Bahusiensis felstavats i brevet och att utgivningsåret felaktigt uppetts till 1719 i stället för till 1746.

⁴ Bonniers arkiv.

⁵ S. 185.

finner ungefär samma skildring av mordet som hos Oedman men klart tidfäst till år 1586.⁶ Också i ett annat brev nämner hon detta årtal. Den 17.11. 1903 skriver hon till Karl Warburg och ber om råd ang. Herr Arnes penningar, »som härrör från en gammal sann historia från år 1586 och scenen är Marstrand med omnejd. Där handlas om mord och hämnd, som äro historiska och om en mängd spökerier, som äro af egen uppfinning.»

Breven från 1903 tala alltså bestämt emot uppgiften från 1918, men en hel del i själva romanen stöder den, främst skildringen av hur hovarna söka sopa igen spåren efter sig, en episod, som jag funnit endast hos Oedman. Olika förklaringar äro tänkbara. Säkert har Selma Lagerlöf någon gång läst mordhistorien i *Chorographian*. Hon kan ha behövt friska upp den och då fått tag i ett herdaminne. Årtalet 1586 kunde hon förresten finna i Holmbergs historieverk (om detta se nedan!). Men — de uppgifter i romanen, som saknas hos Oedman eller i herdaminnena, behöva inte ha hämtats från någon skriftlig framställning, de kunna ha kommit från helt annat håll, från en nu säkerligen delvis förlorad källa: den muntliga traditionen.⁷

I ett brev till mig har doktorinnan Elin Lagerlöf, änka efter Selma Lagerlöfs broder dr Daniel Lagerlöf, berättat följande: »Då Selma Lagerlöf samlade stoff till *Drottningar i Kungahella* och även Herr Arnes penningar, var hon tidvis bosatt hos min make, som då var ungarl och hade sin mor hos sig.⁸ [— — —] Solberga prästgård, där Herr Arnes penn. utspelades, ligger endast en dryg mil från Kungelf, därför förstår man, att Selma fått höra sägnen därstädes. Den berättades ofta i min barndom av än en, än en annan och särskilt av en gammal sömmerska vi hade. Så nog har man skräckslagen krupit under täcket om aftonen för den historien [— — —].» Doktorinnan Lagerlöf har gett en version av händelserna kring mordet, vilken inte så mycket skiljer sig från den man möter i tillgängliga skriftliga källor. Det finns dock åtminstone en avvikelse av intresse. Den lilla prästdottern räckte under mordnatten fram sin docka och sökte förgäves köpa sitt liv med den. Den jungfru, som räddades, hade legat gömd mellan ugnen och väggen, liksom i Herr Arnes penningar. Hon tog tjänst på ett värdshus, och här hörde hon en gång bl. a., hur en kund satt och dystert beklagade, att han inte skonat flickan som bad för sig, och att han av sina kamrater uppmanades att dricka, eftersom herr Arnes penningar ännu varade. — En version av mordet⁹ liknande doktorinnan Lagerlöfs har arkivarie C. M. Bergstrand, Göteborg, upptecknat. Då mördarna en gång besökte värdshuset, heter det: »Där hade en av dem talat om det lilla flickebarnet, som ville ge dem sin docka, om de ville låta henne leva. Och så hade en sagt: 'Vi behöva inte vara ledsna, så länge herr Arnes pengar varar.'»

⁶ Historien om mordet på herr Arne berättas också i *Göteborgs Stifts Historia och Herdaminne*, 1835, av S. P. Bexell & J. G. Bexell samt i *Göteborgs stifts herdaminne*, 1880, av C. W. Skarstedt, men versionerna här skilja sig mer från Selma Lagerlöfs än den, som man finner hos Pettersson och Litzén.

⁷ Jfr Nils Afzelius, *Sägnen om Herr Arne!* (Mäster-Olofsgårdens teatersekt. Program 20—21/3 1947.)

⁸ Troligen var det före 1893. Då ungefär tog Selma Lagerlöf sin moder till sig i Landskrona. Därifrån flyttade modern till Falun.

⁹ Uppteckningen finns i Väst kustens folkminnesarkiv. Den är gjord 1926; sagesmannen var född 1836.

Den muntliga traditionen tycks ha tagit fasta på ett drag, som saknas i herdaminna och som hos Oedman framträder först under avrättnings-scenen, vilken saknas hos Selma Lagerlöf: mördarens ånger¹⁰. Denna ånger återfinnes i Herr Arnes penningar. Sir Archie säger i rådhuskällaren¹: »Ack, om jag dock aldrig hade funnit den unga jungfrun! Jag ångrar intet annat, än att jag inte lät den unga jungfrun undslippa, då hon bad mig.» Ångern är ett ledmotiv i hela berättelsen. Det är inte omöjligt, att den muntliga traditionen här varit av betydelse. Sin vana trogen synes Selma Lagerlöf ha sammansmält stoff från olika håll.

I fråga om Vattnet i Kyrkviken är det ändå tydligare, att Selma Lagerlöf haft till sitt förfogande både muntlig och skriftlig tradition. Berättelsen trycktes första gången i Bonniers månadshäften 1912² och fick sedan sin plats i Troll och människor 1. Den omtalas i brev till Bonnier den 23.8. 1912³ och till Ida Falbe-Hansen den 4.11. 1912.

I Vattnet i Kyrkviken har Selma Lagerlöf sammansmält flera olika motiv. Huvudhandlingen bygger dock i stort på en särskild sägen. Det är historien om vattenväsendena, som ur sjöns djup ropa: »Tiden (eller: Stunden) är kommen, men mannen är icke här», och den åt döden vigde mannen. Sägnen härom träffar man på ytterst ofta. Man kan finna den i samlingar över hela Norden, och den lever fortfarande bland folket. I Värmland såväl som i andra landskap var den vanlig på Selma Lagerlöfs tid; Västkustens folkminnesarkiv förfogar över ett synnerligen stort antal uppteckningar, gjorda under skilda tider men ofta berättade av personer, som voro födda under senare delen av 1800-talet. Traditionen kan vara skiftande. I sin magraste form innehåller den inte många ord utöver vattenväsendenas rop, vilket inte får saknas. Ej sällan höres först ropet, och därefter kommer den person, ofta en ryttare, som är bestämd att omkomma, och han störtar sig i sjön. Vanligast torde det dock vara, att den man, som ropet gäller, dricker av sjövattnet och därefter uppger andan. Mycket sällsynt är det, att en präst uppträder och spelar någon roll. Detta förekommer dock i åtminstone två värmländska uppteckningar i Västkustens folkminnesarkiv. De äro varandra ganska lika, och sagesmännen äro ej födda mycket senare än Selma Lagerlöf. Den ena är i detta sammanhang av särskilt intresse och må meddelas i sammandrag: »En prosten Lagerlöf var präst i Arvika. [— —] En afton var det så varmt i salen. Drängarna hade lagt sig till vila på en åker. Så fick de höra ett så styggt skrik från Kyrkviken. [— —] Så gick drängarna efter prosten. [— —] Då kunde de höra, att det skrek: 'Stunden är kommen, men mannen är inte här.' Prosten satte ut vakt vid vägen, som gick till sjön. Ingen fick gå dit ned. Alla skulle hindras. Så kom en karl [— —], som skulle över sjön [— —]. Han skulle ha en båt över å han hade så brått. Drängen som var ställd till vakt, [— —] bad, att karlen skulle gå upp till prosten [— —]. När han fick höra det, så gick han upp till prostgården, å prosten bad honom stanna över natten. Så fick han ligga i drängstugan. När det led på natten, blev han

¹⁰ Oedman, s. 186, nämner, att då mördarna avrättades, hade en av dem »jämrat sig ther öfver; at han dräpte Jungfrun», men han talar ej om någon ånger tidigare.

¹ S. 95.

² Nr 12.

³ Brevet finns i Bonniers arkiv.

törstig. Prosten bad en av pigorna att gå ned till Kyrkviken med en butelj å hämta vatten. När hon kom hem med den, så gick hon å gav karlen av vattnet. På morgonen var han död.»

Mycket i denna sägen går igen i Selma Lagerlöfs berättelse: prosten och hans roll, platsen, mötet med mannen samt dessutom de i folktraditionen vanliga ingredienserna. Den viktigaste skillnaden är slutet.

Att Selma Lagerlöf använt en sägen, som är knuten till prosten Lagerlöf, framgår med önskvärd tydlighet av det ovannämnda brevet till Bonnier. Hon skriver där bl. a.: »Vet Ni, att traditionen tillskriver händelsen en prost i Arvika vid namn Erland Lagerlöf, en bror till min farfarsfar, som slutade sitt liv som ett fullkomligt helgon, men jag tror att historien måste vara betydligt äldre och har överflyttats till denne man, som visserligen var så framstående att legender samlats om honom.»

Det är dock inte utan vidare säkert, att Selma Lagerlöf enbart bygger på den muntliga traditionen eller ens behövt använda sig av den, det är minst lika troligt, att hon delvis eller helt fått sitt stoff från någon skriftlig källa.⁴ Gustaf Karlberg har i sin Arvika köping förr och nu, som utkom 1908, några sidor om prosten Erland Lagerlöf och återger på s. 27 även den ovan relaterade historien. Han berättar till en början ungefär det samma som denna men låter inte mannen omkomma på samma sätt. Han känner två olika slut, vilka ha mycket gemensamt med slutet på Selma Lagerlöfs sägen.

Liksom i Vattnet i Kyrkviken är det enligt Karlberg vinter med svag is. I Arvika förr och nu heter det, att prosten talade om ropet från sjön för mannen och varnade honom för den svaga isen. Men »mannen lät sig icke varnas, fortsatte färden öfver isen — och drunknade. Så berättas historien af många; en annan version af samma historia är, att prosten skulle gifvit honom att dricka vatten af Kyrkviken, och beredt honom till döden, och att mannen nästan omedelbart därefter också verkligen aflidit.»

Selma Lagerlöf synes på sitt karakteristiska sätt ha använt båda versionerna. Prosten i hennes berättelse söker hindra mannen från att bege sig över sjön, men då detta misslyckas, säger han, att han vill bereda honom till döden, och så ger han honom nattvarden. I stället för vin använder han emellertid sjövattnet. Då fiskaren märker, att han smakat förbjuden dryck grips han i sin skräck häröver av sinnesförvirring och störtar ut på isen, där den är som svagast, och omkommer.

Det finns också andra skäl, som göra det mer än troligt, att Selma Lagerlöf känt till Arvika förr och nu. Boken finns i biblioteket i Falun. Och vidare: Karlberg framhåller, liksom Selma Lagerlöf i brevet till Bonnier, att många historier om prosten Lagerlöf »ännu lefva på folkets läppar», och han berättar även, hur denne genom att på en vit häst rida runt en skogsbrand hindrade eldens spridning. Dessutom betonar han prostens stora godhet och osjälviska arbete.⁵

⁴ Att Selma Lagerlöf dock känt till mer än en version av sägen, synes framgå av brevet till Bonnier, där hon säger, att »historien måste vara betydligt äldre».

⁵ Selma Lagerlöf har säkerligen också från andra håll känt till prostens stora godhet. Den betygas av alla. K. A. Nicander skriver i sina Minnen bl. a.: »Han är språksam, gudfruktig och gifmild», varmt religiös och ödmjuk. Förf. kan aldrig glömma honom: »Doctor Lagerlöfs minne må vara oss heligt!» (*Örebro stads- och länsbiblioteks vänner*, nr 15, s. 46 f.) Ett lika fördelaktigt porträtt kan man finna i den moderna vetenskapliga litte-

Selma Lagerlöf har för Vattnet i Kyrkviken använt flera andra sägner än den ovan nämnda men troligen inte några bestämda; dem hon brukat, har hon gärna omformat på en eller annan punkt. Hon låter näcken ta gestalten av en häst, hon låter fiskarens moder besöka en »klok gubbe», hon låter fiskaren på ett övernaturligt sätt ha lycka i sitt yrke, allt detta är vanligt sägenstoff, men Selma Lagerlöf har kopplat ihop motiven på annat sätt än sagan. Det finns också många historier om att näcken i hästgestalt tillfångatas och spännes för plogen eller harven, men det torde vara Selma Lagerlöfs egen uppfinning att låta spänna honom för brudgummens kärra.

År 1917 kom Frid på jorden i Julrosor⁶ och 1933 i Höst.

Selma Lagerlöf har här använt en mycket vanlig sägen, nämligen den om flickan, som blev bortförd av rövare. Hon behöver knappt en sida för att återge den.⁷ Hon kan ha läst sägnen i någon samling, hon kan ha hört den hemma på Mårbacka eller annorstädes. I Västsvenska folkminnesarkivet förekommer den i ett stort antal uppteckningar, bl. a. från Värmland. Man kan inte peka på någon särskild tradition som hennes källa, men hela Urds berättelse i Frid på jorden torde inte innehålla ett drag, som man inte kan finna i flera uppteckningar. Särskilt vanligt är det, att den bortrövade flickan i ett eller annat ärende får lämna rövarkulan för att bege sig till släktingar eller bekanta, dock först sedan hon lovat att icke röja dem, som hålla henne fången.

Bland de samlingar, som tagit med sägnen, kan jag nämna W. Engelke, Helsinge-Sägner, 1899, som finns i hennes bibliotek i Falun. Av ändå större intresse är kanske Fayers Norske Folke-Sagn, 1844. Här förekommer bl. a. en särskild avdelning om Olaf den helige, en kung, som Selma Lagerlöfs fantasi mycket sysslade med, här kunde hon läsa historien om de ovan nämnda vattenväsendena⁸, som inte väsentligt skiljer sig från uppteckningen från Kyrkviken, och här finns slutligen sägnen om Tirrelil Tove og Tyvenborg⁹, som kommer Urds berättelse i Frid på jorden ganska nära. Flitiga hänvisningar till Faye fann hon i Hofbergs Svenska folksägner, som hon var mycket förtrogen med.¹

På en avgörande punkt skiljer sig Frid på jorden från sägnerna. I dessa utkräves i regel hämnd på rövarna redan under själva julhelgen. Selma Lagerlöf följer inte sägnen längre än till den punkt, då männen äro beredda att följa den bortrövades spår; då har snö fallit, och hämnaden får vila.

Som ovan framgått kan det ej sällan vara svårt för att inte säga omöjligt att avgöra, om Selma Lagerlöf fått sitt stoff från muntlig eller skriftlig tradition. I andra fall bereder detta inga större svårigheter. Särskilt då hon bygger på skriftliga källor, är det ibland ganska lätt att bestämt säga,

raturen, t. ex. i Oscar Hedlund, *Kyrkolivet i Karlstads stift under 1800-talets förra hälft*, 1949.

⁶ *SLT*, 1940, s. 105.

⁷ *Höst*, s. 236 f.

⁸ S. 51.

⁹ S. 224.

¹ Se nedan, s. 61 ff!

var hon fått sitt material ifrån. Här skola några, åtminstone i stort sett, klara fall behandlas.

Under sin lärarinnetid i Landskrona fick Selma Lagerlöf sägenstoff inte bara genom den muntliga traditionen, såsom i fråga om Spökhanden; den skriftliga synes ha varit av ojämförligt mycket större betydelse.

Man kan säkerligen utgå ifrån, att hon som lärarinna² inte endast läste sådana författare som H. C. Andersen och Topelius och, troligen, Richard Gustafsson, vilka hon använde i sin undervisning eller åtminstone med all säkerhet hade att göra med i klasser, där hon undervisade, samt Schücks Sverges medeltidssagor, som hon själv introducerade, eller de i läro- och läseböckerna ingående sagorna; hon tillägnade sig säkerligen all den sago-litteratur, som fanns på skolan eller användes i undervisningen av kollegerna. Särskilt anmärkningsvärd är Herman Hofbergs 1882 utkomna »Svenska folksägner, samlade samt försedda med historiska och etnografiska anmärkningar». Samlingen har flera förtjänster, bl. a. därför att den är illustrerad med flera utmärkta teckningar, men har dock, som v. Sydow påpekat, »felet, att sägnerna ej fått behålla sin folkliga form utan v. utgivaren omberättats i novellstil, varjämte urvalet är för litet».³ Den användes flitigt av lärarinnan Alma Sjölin, hon gav flera av sagorna som uppsatsämnen. Med tanke på Selma Lagerlöfs intresse för sagor och de begränsade möjligheterna till ny litteratur i Landskrona, finner man det mycket troligt, att hon tack vare sin kollega fick uppmärksamheten riktad på Svenska folksägner. Hon synes sedan ha utnyttjat denna samling ovanligt flitigt, vilket redan en undersökning av motiven i Nils Holgerssons underbara resa ger vid handen. Valborg Olander har påpekat, att Selma Lagerlöf för sin läsebok bearbetat tre av sägnerna, nämligen Ysätters-Kajsa, Trollträdgården vid Stallsbacke och Skalunda-jätten, och hänsyftat på åtminstone ytterligare en, Pintorpafrun.⁴ Både tidigare och senare synes hon emellertid ha öst ur Svenska folksägner.⁵

² Denna avdelning bygger, då inte annat meddelas, på årsredogörelserna för Elementarskolan för flickor i Landskrona, 1885-1895.

³ *Nordisk kultur* 9, s. 113.

⁴ *Handbok*, ss. 181, 187, 191, 287 f.

⁵ Selma Lagerlöf fäste sig inte endast vid texten i Hofbergs samling utan också vid illustrationerna. Teckningen till sagan om Skalunda-jätten överfördes på hennes begäran till Nils Holgerssons underbara resa. (Kap. En stor herrgård. Se härom Ahlström, *Den underbara resan*, s. 176!) Hofberg har till Pintorpa-frun en illustration, på vilken man bl. a. ser en tung kaross, förspänd med två svarta hästar, och en elegant, svartklädd herre. I sägnen heter det (s. 159): »[— — —] en svart vagn, dragen af två svarta hästar [— — —]. En fin, svartklädd herre steg ur vagnen, [— — —].» Teckning och ord kunna tänkas ha inspirerat några rader i Spökhistorier, Gösta Berlings saga 1, s. 230: »Medan han lefde, var han en af dem, till hvilkas hem på långa, regniga söndagseftermiddagar en tung kaross, förspänd med svarta hästar, kunde komma körande. En mörklädd, elegant herre stiger då ur vagnen.» (Jfr ovan s. 55 i fråga om teckningen till Jonas Spets!) — I Döden befriaren i Gösta Berlings saga är den vagn, som Ferdinand skall hämta sin moder i, »förspänd med paradisfåglar». I *Nouveaux contes* fäste sig Selma Lagerlöf särskilt vid en plansch, på vilken hon såg bl. a. en vagn, dragen av strutsar. (Från skilda tider 2, s. 95.) Vad bildkonsten kunde betyda för henne, kommer särskilt klart fram i Valdemar Atterdag brandskattar Visby (Osynliga länkar), som främst inspirerats av Hellqvists tavla, även om också en gammal sägen, berättad på olika håll, lämnat stoff till den.

Berendsohn, *a. a.*, s. 103 ff., har framhållit, att Selma Lagerlöf »schafft in Erzähler-einheit», s. 104. För detta stildrag ser han påverkan endast från folklig berättarkonst. Man kan dock inte bortse ifrån bildkonstens betydelse för henne på denna punkt. Dessutom får man inte glömma, att hon, då hon under 80-talet skrev sina sonetter, direkt lärde sig »skapa i episoder».

Reors saga⁶, utarbetad betydligt tidigare än den trycktes i Svea, Årg. 8 (1893)⁷, berättar först om Sten i Fuglekärr, som gifte sig med jättedottern. Om äktenskapet heter det slutligen: »Men hela hans (Stens) väsen genomströmmades av lycksalighet, och då han stod på hemmets tröskel, såg han den vita ormen, som ger tomtebolyeka, glida in under dess grundmur.» Den vita ormen bådär lycka för de nygifta.⁸

Äktenskapet behandlas utförligare i Ett rikt gifte.⁹ Makarna råka snart i besvärligheter i sitt förhållande till varandra. Detta är något helt nytt och överraskande, som Reors saga inte alls låter en ana. För denna nya utveckling har Selma Lagerlöf inte funnit något material eller ens något uppslag i sin källa till sagan om Reor, Oedmans Chorographia Bahusienensis.¹⁰ Giftermälet behandlas emellertid utförligare och i en annan anda på annat håll, och sin vana trogen har författarinnan använt olika källor, vilkas uppgifter hon sammansmält.

Sagan om mannen, som gifte sig med jättedottern, är mycket omtyckt och vanlig både i skriftlig och muntlig tradition.¹¹ Selma Lagerlöf kunde finna den i J. O. Ekmarks Svensk läsebok, 1887¹², som användes vid Elementarskolan. Den stod att läsa hos Asbjörnsen¹³, Afzelius¹⁴, Bondeson¹⁵ och andra, men dels känner man inte så noga till, hur pass förtrogen hon var med dessas verk, och dels skiljer sig de versioner, som man finner hos dem, ganska mycket från hennes. Annorlunda förhåller det sig med Holmberg, Bohusläns historia och beskrifning. Detta arbete var Selma Lagerlöf förtrogen med; i sin första anteckningsbok, för åren 1892—1893, har hon gjort utförliga utdrag. Holmberg har visserligen en version av sagan¹⁶, och episoden med hästskon är med, men dialogen, då hästen skos, saknas. Hofberg har i sin samling tagit med sägnen och återger även ett samtal, som Selma Lagerlöf mycket nära efterbildat, och det är en viktig orsak till att man kan vara synnerligen säker på att det är han, som gett henne mycket av det stoff, som hon behövde för Ett rikt gifte.¹⁷

I Jättemön i Boråsersödsberget i Svenska folksägnen berättas bl. a. följande om äktenskapet mellan en bonddräng och en jättemö: »En tid bortåt

⁶ *Från skilda tider* 1. I Osynliga länkar återfinner man inl. till Reors saga. Om de två versionerna se *Från skilda tider* 2, s. 333!

⁷ I ett brev av den 27.8. 1893 till Ida Falbe-Hansen synes Selma Lagerlöf ha sagan så långt tillbaka, att hon delvis glömt den. Hon skriver: »[— — —] första kapitlet vill jag minnas är bra [— — —].»

⁸ Om den vita ormen kan förf. ha läst i Afzelius, *Svenska folkets sagohäfder* (2:a förbättrade uppl.) 2, s. 196: »[— — —] den hvita tomtormen, som i södra orterna räknas bland goda gårdsrän och välvilligt matas utaf den gårdens inwånare, der han behagar taga under golfwen sin bostad». Hos Afzelius finnas flera andra motiv, som Selma Lagerlöf brukat.

⁹ *Från skilda tider* 1.

¹⁰ *Från skilda tider* 2, s. 333 ff.

¹¹ Enbart i Västsvenska folkminnesarkivet finns över hundra uppteckningar.

¹² S. 447 f.

¹³ *Norske Huldre-Eventyr* 1859, 1, s. 77 ff.

¹⁴ *A. a.* 2, s. 176 f.

¹⁵ *Historiegubbar på Dal*, s. 87.

¹⁶ 2, 191 ff. (2:a uppl.)

¹⁷ Elin Wägner, *a. a.* 1, s. 150, säger: »I nära anslutning till den gamla folksägnen låter författarinnan mannen helt bestört fråga hustrun hur hon kunnat tåla hans elaka behandling då hon är så stark.» Vad Elin Wägner menar med »den gamla folksägnen», får man inte veta.

lefde de nygifva i lust och glädje, men snart började mannen blifva kinkig och elak. Till slut gick det så långt, att han undfägnade sin hustru med käppen. Hon fortfor likväl att vara mild och tålig som förut.»¹⁸ Det synes, som om detta korta meddelande av fakta inspirerat Selma Lagerlöf. Hon har identifierat bonddrängen med Sten i Fuglekärr, och missämjan i äktenskapet skildrar hon i en rad episoder. Hon blandar också in ett nytt motiv, som icke finns i någon av de anförda källorna: en rival till hustrun, Randi den rika, en stolt och självmedveten kvinna, som har sina anförvanter i den isländska litteraturen. Då mannen skall ut och rida med henne, finner han, att hans häst saknar en sko. Selma Lagerlöf berättar: »Mannen såg sig om efter hjälp, men då ingen var till hands, vinkade han åt hustrun att komma och hålla upp hästfoten, medan han skodde den. Så fann han ingen sko, som passade. En var för liten och en för stor. Han blev otålig, bråkade och svor i sin förargelse. Hon satte ned hästfoten, tog skon, tänjde ut den, så att den passade, och lämnade den så till honom. Han tog den, som om ingenting underligt skett, och började slå i ett söm. Men för vart hammarslag träffade han allt osäkrare, äntligen tappade han hammaren och var då darrande i hela kroppen. 'Om du är så stark, hur kan du då tåla allt detta av mig?' Hon svarade blitt: 'Jag minnes nog, att då prästen vigde oss, ålade han mig att lyda dig.'»

Episoden är utan större förändringar överflyttad från Svenska folksägner: »Men en gång skulle han på långresa. Då hästen sattes för kärran, varnade han att skon var borta på ena bakfoten. Nu fanns ej annan hjälp än att slå fast en ny sko; men den som bonden hade var för stor, och så började han svärja och banna igen. Hustrun svarade icke ett ord, utan tog hästskon mellan sina händer och klämde den tillhoppa som om den varit af bly. Mannen såg på henne med förvåning och förskräckelse; slutligen sade han: 'Hvarför har du, som är så stark, tagit stryk af mig?' 'Derför att hustrun skall vara sin man underdånig', svarade jättinnan mildt och vänligt.» Hofbergs framställning slutar på äkta sägenvis därmed, att »från den stunden blef mannen en af de beskedligaste i trakten [— — —].» Selma Lagerlöf är inte nöjd med den lösningen, såsom hon har fattat den gamla historien, och fortsätter handlingen, tills jättedottern förlorat alla sina släktingar. Först därefter är mannen, sådan han bör vara.

I Bröllopsmarschen i En saga om en saga berättar Selma Lagerlöf om bonden och spelmannen Lars Larsson i Ullerud, som gör en så berömvärd gärning, att han förmår lösa en melodi, som under tre års tid velat komma fram hos kollegan Jan Öster. Lars Larsson har emellertid inte alltid varit en hedersman, då skulle han knappast ha varit en hjälte hos Selma Lagerlöf. Han har fått genomlida en natt, som skulle ha tagit död på honom, om han inte blivit frälst från dess faror. Den natten, skildrad i Spelmanen, gjorde honom till en äkta lagerlöfsk hjälte.

Spelmanen trycktes första gången i Fågel Blå, årg. 6, 1903¹, med underrubriken »Folksaga, berättad av Selma Lagerlöf». Den fick 1908 sin plats i En saga om en saga.²

¹⁸ S. 79.

¹ Uppgiften meddelad mig av Nils Afzelius.

² För de viktigaste skiljaktigheterna mellan de båda versionerna redogöres nedan s. 78 f.

I fråga om Spelmannen är det ganska klart, var Selma Lagerlöf fått sitt stoff ifrån. Hon kände väl till Hofberg, och hennes novell kommer förbluffande nära dennes Spelmannen och Necken. Hofbergs spelman är klockare Kont i Norrbyås. I både sägnen och novellen komma först några upplysande rader om spelmannens duglighet och rykte men också om hans benägenhet för självöverskattning. I Spelmannen och Necken heter det: »Men nu var det så, att om Konten 'var styf på fiolen', så var han heller inte litet stormodig öfver sin konst, och vid minsta loford färdig att bjuda öfver och höja sig sjelf till skyarna.» Selma Lagerlöf säger i Spelmannen: »I ungdomen var han så övermodig och skrytsam, att människor voro alldeles över sig givna för honom.» — De få hållas till en tid, men tuktans dag kommer, och den för med sig samma straff till båda. — En lördagskväll spela de en makalös polska. Redan på gillet säger Konten, att inte ens näcken skulle kunna spela så. Samma yttrande faller Lars Larsson på vägen hem. Men se, nu ha de gått för långt, de ha utmanat övernaturliga krafter, och då kan det inte gå dem väl. På hemvägen möts Konten av »en hvitklädd jungfru, som helsade och sade: 'Vill ni spela en polska för mig, fader Kont, så skall jag dansa för er'», och Lars Larsson träffar »en vanlig bondtös. [— — —] Hon gick fram till spelmannen och sade utan vidare till honom: 'Vill du spela för mig, så ska jag dansa för dig.'» Och båda spelmännen äro lika villiga att spela. De drabbas av samma öde, Konten i och med första stråckdraget, Lars Larsson först efter ett par futtiga polskor: en främmande mästarhand griper om deras och tvingar dem att spela melodier, om vilkas skönhet de aldrig haft en aning. Men det värsta är, att de inte kunna sluta, när de vilja. Då Konten är alldeles förbi, nämner han i sin nöd Guds namn och är därmed fri. Men han har lärt sig en läxa och förstått, att näcken är hans överman. Intet nämnes om att hans sinnelag ändrats, endast, att han lärde sig en ny polska. Lars Larsson befrias inte riktigt på samma sätt. Då han spelat i ett sträck under natten och större delen av söndagen, kommer hans moder och löser honom från bannet genom att nämna Guds namn.

Luciadagens legend ingår i Troll och människor 2. Den trycktes första gången redan 1917 i En bok om Värmland 1 och var färdig året innan.³ Selma Lagerlöf skildrar närmast förhållandet mellan den grymma fru Rangela och hennes släkting, den milda fru Lucia; handlingen tilldrar sig i Värmland. H. Celanders har i Glimtar 1939 påvisat två källor till legenden, båda hänföra sig till Lucias historia. För fru Rangela tänker sig Celanders, att Selma Lagerlöf inte brukat någon särskild källa utan endast helt allmänt byggt på styvmotiv i sagorna. Detta är inte riktigt, även om nämnda motiv, enligt min mening, kan ha spelat en viss roll såsom associationsförmedlare vid sammankopplandet av fru Rangelas historia och Lucias.

Selma Lagerlöf börjar Luciadagens legend med att skildra den giriga och hårdhjärtade fru Rangela, som »för många hundra år sedan bodde i södra delen av Värmland [— —].» Författarinnan kan ha fått sitt stoff från olika håll. Hon kunde läsa sägnen om fru Rangela i Afzelius' sagohäfder⁴, den fanns i den muntliga traditionen⁵, och hon kunde finna den

³ *Från skilda tider* 2, s. 343.

⁴ 5, s. 90.

⁵ Enligt Afzelius fanns den på hans tid i »folkets ännu lefvande sägner», 5, s. 262.

i Svenska folksägner. Att hon läste den där, är troligt, eftersom hon så väl kände till Hofbergs samling. I den skriftliga framställningen är huvudhandlingen i sägnen denna. På Edsholms slott i södra Värmland bodde i forna tider en mycket girig och hård kvinna, fru Rangela. Hon var hatad för sitt förtryck i allmänhet men i synnerhet därför, att hon fordrade en avgift av var och en, som skulle över slottsbron. Två bönder fingo äran av att ha gjort slut på hennes herravälde. De lyckades inbilla henne, att trollen tänkte koka henne i en gryta. Hon flydde med sina ägodelar på en farkost men omkom under ett oväder på sjön. Därpå samlades bönderna och stormade slottet och förstörde det.

Selma Lagerlöf har använt denna historia men ganska kraftigt förändrat den, bl. a. därför att hon kopplat ihop den med ett par andra och av det skälet måst dra ifrån och lägga till en hel del. Fru Rangela har kvar sin karaktär från sägnen, och hon är allmänt hatad just därför, att hon orättvist tar bropenning. Hennes syndaregister ökas hos Selma Lagerlöf med ett omänskligt förfarande mot Lucia. Allt samverkar dock till det bästa, och fru Rangela går under, men inte som i sägnen. De uppretade bönderna använda inte list för att få bort henne, och de nöja sig inte heller med att avvakta hennes naturliga död, de överfalla och mörda henne. Genom denna avvikelse från sägnen får författarinnan tillfälle att visa, hur grundligt Lucias' man förvandlats genom hennes godhet: han låter fru Rangela ligga ohämnad, emedan hon var värd sitt öde.

Berättelsen *Bortbytingen* inflöt år 1908 i *Idun*. Den fick sedan sin plats i *Troll och människor* 1.

Selma Lagerlöf kände bortbytingsmotivet hemma från Mårbacka. Hon visste också, att man borde lägga stål i vaggan för att hålla trollen på avstånd.⁶ En sägen med namnet *Bortbytingen* återfinnes hos Hofberg. Mycket mer än namnet har denna sägen dock icke gemensamt med Selma Lagerlöfs berättelse. Hofberg har en vanlig version av det mycket vanliga motivet. Selma Lagerlöf är mycket självständig, framför allt när det gäller sättet att få tillbaka det egna barnet. En undersökning i *Handbuch des deutschen Aberglaubens* och på olika folkminnesarkiv har inte visat, att det finns ett enda belägg för att man med godhet skulle kunna återfå sitt eget barn. Hofberg berättar emellertid både sägner, i vilka hjälpsamhet mot trollen belönas, och sägner, i vilka trollen äro maktlösa, därför att folket »åkallar för mycket den store herrn».⁷ *Hustrun* i Selma Lagerlöfs *Bortbytingen* tvingar trollen att lämna tillbaka hennes son, och pojken vet orsaken⁸: »Då mor offrade det, som var henne mer värt än livet, så hade inte trollena någon makt över mig mer, utan lät mig gå.» Att Selma Lagerlöf fått impulser att behandla bortbytingsmotivet från Hofberg, som hon så flitigt öste ur under tiden närmast före publiceringen av *Bortbytingen*, synes vara tänkbart.

Selma Lagerlöf var väl förtrogen med prosten J. Oedmans *Chorographia Bahusiensis* och hämtade från den olika motiv. Stoffet till *De fågel-*

⁶ *Gösta Berlings saga* 1, s. 141.

⁷ *A. a.*, s. 30.

⁸ *Troll och människor* 1, s. 34 f.

frie har hon huvudsakligen fått därifrån⁹; hon följer i stort Oedman i fråga om de yttre händelserna. Chorographia berättar¹ om en präst, Nils Bagge, som blir mördad av en bonde. Ogärningsmannen flyr till skogen och blir kamrat med en som stulit ett fisknät. Denne förråder honom småningom, och mördaren går en fasansfull död till mötes. Därefter berättar Oedman om orsaken till mordet: prästen hade beskyllt bonden för äkten-skapsbrott, och denne hade eggats av en kvinna. Dessa händelser bilda huvudhandlingen i Selma Lagerlöfs novell. Skiljaktigheterna, vilka till en del behandlas längre fram, äro dock stora, främst i fråga om stil, idéinnehåll och karaktärsteckning.

I Reors saga berättas om två drängar, som upptäcka en silvergrotta men som gå ned sig i en vak, innan de hinna visa den för Reor.² I Nils Holgerssons underbara resa, kap. Brorslotten, använder Selma Lagerlöf samma historia, endast med den skillnaden, att hon låter drängarna finna en malmåder och att sjön, där de omkomma, namnges. I båda fallen ha de »bäckat» eller »blekat» vägen till fyndplatsen. Selma Lagerlöf har fått sägnen från Oedmans Chorographia Bahusiensis.³ Här berättas den om bonden Björn Mårtensson, vars historia Selma Lagerlöf sammansmält med Reors, men annars nästan på exakt samma sätt som i Reors saga. Liksom i denna är det i Chorographia fråga om två drängar på gården Anfasteröd, som på påskaftonen träffa på en stor silvergruva eller silvergrotta, från vars tak silvertappar hänga ned. De bryta loss ett par sådana tappar och bege sig hemåt, utmärkande vägen till fyndplatsen genom att hugga märken i träden eller, för att tala med Selma Lagerlöf, »bleka upp vägen dit». Oedmans drängar och Selma Lagerlöfs reagera olika inför fyndet. I Chorographia ha de ingen tanke på egen vinning utan bege sig ögonblickligen till Björn med sin upptäckt. I Reors saga reagera de mycket naturligare och lova varandra heligt att för ingen omtala sitt fynd men överlåta det åt Reor, då de se hans tunga svärmod. Enligt båda framställningarna skulle de visa sin husbonde silvret, sedan de varit i kyrkan, i Reors saga »nästa dag», dvs. påskdagen, i Chorographia »en Morgon». Drängarna få emellertid aldrig tillfälle att visa fyndplatsen, emedan de gå ner sig i en vak under kyrkibesöket. Selma Lagerlöf har satt olyckan i samband med att »Reors lycka var gången».

Selma Lagerlöf berättar i Reors saga om Eldsborgs skål och sättet att dricka den.⁴ Oedman har två olika redogörelser för samma sak. Nils Afzelius anför den första.⁵ Det är dock troligt, att Selma Lagerlöf använt den andra:⁶ »I Nafwerstad hafwe the på annat Sätt druckit Eldsborgs-Skål [— —]. Innan dager har Hustrun lagt Eld i Bakugnen och tå thet bäst brunnit, haft tilreds en Smörklening på kakebröd jämte en Skål Öl, therpå har hon kallat alt sitt husfolck ihop ock stält them i en half måne mitt för Ungsholet ock tå the alla under knäböjande ock Lyck-önskan ätit

⁹ Se Kranz, *Gestalter från kusten*, s. 26 ff! Enl. en anteckning i Valb. Olanders efterlämnade papper skrevs novellen i Landskrona 1892.

¹ S. 309 ff.

² *Från skilda tider* 1, s. 65.

³ S. 192 f.

⁴ *Från skilda tider* 1, s. 63 f.

⁵ *Från skilda tider* 2, s. 335.

⁶ *Chorographia Bahusiensis*, s. 77 f.

en bit af Smörkleningen ock druckit hwar sin drick Eldsborgs Skål, sen hafwa the kastat thet öfriga af Kleningen ock dricken uti Elden, i tro, at thet året bli bewarade för Eldswåda.» — Med denna skildring har Selma Lagerlöfs en hel del gemensamt: husfolket ställer upp sig framför bakugnen, att dricka Eldsborgs skål är att offra till eldens gudom (man har inga konster för sig för att få veta något om framtiden såsom i den första av Oedmans versioner), en del av drycken kastas som ett offer in i elden. — Holmberg refererar i Bohusläns Historia och Beskrifning⁷ Chorographias båda skildringar av vidskepelsen kring Eldsborgs skål. Han menar, att det sätt att dricka denna, vilket omtalas i Oedmans andra redogörelse, är det ursprungliga. Dessutom meddelar han i en not, att matmodern säger till elden: »Saa hög min el / Og ikkie högare och heitare hel.» Också Selma Lagerlöf låter matmodern yttra sig under offret. Hon kan mycket väl ha haft Holmbergs skildring i tankarna.

Tale Thott ingår i Osynliga länkar men kom inte med förrän i tredje uppl., 1904. Novellen var dock påtänkt redan för Drottningar i Kungahälla jämte andra berättelser, 1899.⁸ Meningen var också, att den skulle tryckas i den danska Legender og Fortællinger, 1899. Den omtalas detta år i ett par brev till Ida Falbe-Hansen. Den 23.9 heter det: »Tale Tott har jag ej ännu lyckats få bra. Ni måste placera den alra sist.» Kanske var det detta författarinnans missnöje med den, som gjorde, att den inte alls kom med. 1895 förelåg den färdig i egenhändig renskrift med bläck⁹ och trycktes i Svea för 1896 (tr. 1895). Här har den titeln »Tale Thott. Av Selma Lagerlöf. (Efter en folkvisa.)» Frånsett att underrubriken ströks i Osynliga länkar skiljer sig den senare versionen ganska litet från den tidigare. I Selma Lagerlöfs anteckningsbok nr 2, s. 11, står titeln Tale Thott tillsammans med andra titlar på noveller; en del av dessa noveller kommo in i Osynliga länkar 1894; möjligen hade hon tänkt placera Tale Thott i denna samling. Om den var färdig så pass tidigt, måste den emellertid anses ha haft ett annat utseende, än den nu har. Hon talar om den i ett par brev till Bonnier 1895, den 28.8 och den 13.9.⁹ Den intresserar henne mycket, och hon beger sig ner till Skåne för att på ort och ställe samla material. Efter resan får hon emellertid »alldeles skriva om novellen». »Nu har jag skrivit så mycket på den att jag ej vet om den är bra eller dålig», heter det den 13.9.

Novellen är ett resultat av de förstudier författarinnan gjorde för att kunna skriva en roman om Sophie Brahe på Trolleholm. Härom berättar hon i sitt svar på en fråga från Berl. Tidende om vad Danmark betytt för hennes diktning.¹⁰ Koncept till svaret finns i anteckningsbok nr 22.¹ Det heter där bl. a., att hon läste Troels Lunds Dagligt liv i Norden, J. P. Jacobsens Marie Grubbe och Leonora Ulfeldts Jammersminde. »En liten berättelse, Thale Tott, som spelar på Trolleholm eller Eriksholm, som det

⁷ 1, s. 236. Jag hänvisar till och citerar 2:a uppl., eftersom det var den, som Selma Lagerlöf använde.

⁸ Brev till Bonnier den 15.8. 1899 och ett odaterat brev, vilket med hjälp av en uppgift om ett avsänt telegram, som bevarats, av mig daterats till strax efter den 11.9. 1899. Brevet i Bonniers arkiv.

⁹ Bonniers arkiv.

¹⁰ Se härom *Från skilda tider* 2, s. 329 ff!

¹ S. 139 ff.

hette på den tiden blev hela resultatet av mina danska forskningar.» Selma Lagerlöf borde också ha nämnt Riddardottern och havsmannen², men även om hon gjort det, hade uppgiften inte varit fullständig. Åtminstone Dagligt Liv i Norden och Jammersminde³ kunna ha spelat någon roll för novellen, men denna bygger dock till allra största delen på helt annat stoff.

Tale Thott består av fyra avdelningar. Den första och den sista höra ihop och den andra och tredje. Den första avdelningen och den fjärde handla huvudsakligen om den danske 1500-tals-ädlingen Arild Urup. Var Selma Lagerlöf hämtat stoffet till historien om hunden, som lockar fram det sämsta hos sin herre, är obekant. Möjligen har hon hört om mannen, som hon först berättar om: han hittade gift, och i stället för att kasta bort det, gömde han det, och efter femton år behövde han det. På ungefär samma sätt handlar Arild Urup. Han drives, som så många av Selma Lagerlöfs hjältar, fram av dåliga anlag, så dolda, att varken han själv eller andra se dem, men då tiden är inne, visa de sig i handling. Man kan utan större svårighet känna igen honom såsom en skapelse av Selma Lagerlöf. Detsamma gäller första och sista avdelningarnas stil, som torde ha tillkommit under inflytande från Snorre och Björnson; den senare har gett det isländska idealet större mjukhet.

De båda mellanavdelningarna skilja sig mycket från de nyssnämnda. Här är egentligen allt förändrat, stil, stämning, personer. Släktskapen med folkvisan är omissskänlig.⁴ Handlingen rör sig kring Tale Thott, Arild Urup och Anders Banner. Selma Lagerlöf bygger här på folkvisan om Arild Urup och Jomfru Tale Thott (1564), som hon säkerligen läst i Svend Grundtvigs Danmarks Gamle Folkeviser.⁵ Att hon blev bekant med den i Landskrona, där hon hade flera danska och halvdanska vänner och varifrån hon ofta for över till Köpenhamn, är med tanke på novellens tillkomstdatum självklart.⁶ — Grundtvig har i sin samling två versioner av

² Se härom *Från skilda tider* 2, s. 329 ff!

³ Många av Troels Lunds böcker, bl. a. Dagligt Liv, finnas i bibl. på Mårbacka och i Falun, och Selma Lagerlöf satte honom mycket högt. Detta framgår också av flera brev. Här ett utdrag ur ett brev av den 24.11. 1902 till Sophie Alberti, Köpenhamn (brevet äges av fru Elise Bloch, Köpenhamn): »Hvad du är alltför snäll, som påminner dig mitt gamla svärmeri för Troels Lund. Det fortfar verkligen än i dag, och jag känner knappt någon angenämare lektyr.» Främst för det kulturhistoriska i Tale Thott kan Dagligt Liv ha betytt en del.

Selma Lagerlöf kan inte ha läst Ulfeldts minnen så långt före förf. av Tale Thott, och de gjorde ett starkt intryck på henne. Med tanke härpå är det frestande att söka påverkningar. Sådana äro inte lätta att säkert konstatera. Möjl. kan den undergivenhet under »Guds Tilskickelse», som Chr. Ulfeldt visar, ha något att göra med den resignation och den tro, att »det är Guds hand», som man möter i Tale Thott. Dock — novellens tragiska stämning behöver inte ha något närmare samband med Jammersminde. Den finns i viss mån i folkvisan om Tale Thott och i ännu större utsträckning i många andra folkvisor. Om de gamla visorna säger Selma Lagerlöf i Gösta Berlings saga 2, s. 144: »På tårar och suckar tro de gamla visorna, endast på sorgen och sorgens tecken.»

⁴ Elin Wägner, *a. a.* 2, s. 156, säger, att Tale Thott är en »omskrivning av balladen om Thale Thott». Det verkar emellertid inte, som om hon kände till någon bestämd förebild. Åtminstone refererar hon ur novellen historien om hunden, som inte finns i folkvisan. Möjligen läste hon novellen i Svea och såg då också underrubriken.

⁵ 3, s. 681 ff. — Hela sitt liv synes Selma Lagerlöf ha varit intresserad av folkvisor. Så sent som 1921 skrev hon av Samuel Älfs visbok (anteckningsbok nr 16). — Tale Thotts giftermål med Arild Urup berättas även hos Afzelius, *a. a.* 8, s. 100 ff., och Hofberg, *a. a.*, s. 17 ff., men framställningarna här ha ingenting med Selma Lagerlöfs novell att göra.

⁶ Det är mycket troligt, att det är Ida Falbe-Hansen, som visat Selma Lagerlöf på

folkvisan, A och B. Tale Thott har flera episoder, som saknas i A men finnas i B, och Selma Lagerlöf har säkert använt denna version. Frånsett en slutvers i B, som inte har något sammanhang med det övriga, sakna båda folkvisorna något slut. Emellertid har Grundtvig en prosainledning, och där finns en upplösning, som Selma Lagerlöf använt. Detta tyder på att hon brukat just Grundtvigs folkvisesamling.

Hela andra avdelningen i novellen är, frånsett några händelser⁷ och de lyriska partierna, endast en omskrivning av folkvisan, version B. Den för fram händelserna till en naturlig vilopunkt: Arild Urup sitter fången i Sverige, Tale Thotts tillämnade bröllop med Anders Banner är uppskjutet.

Den unga kvinnans bävande lyckokänsla kvällen före bröllopet skildras i tredje partiet. För denna avdelning har Selma Lagerlöf haft mycket litet från folkvisan att bygga på: från inledningen har hon »en fornemme Frue», av henne identifierad med Arild Urups släkting fru Kirstine Kaas, som skall locka bort Tale Thott till en avsides kulle, vidare återberättas en och annan händelse ur folkvisan, och hon anspelar på olika folkvisor. Författarinnans fantasi har varit fri. Den har hejdat händelsernas gång, den tar huvudpersonerna avsides och låter oss se in i en värld av svårigheter och förhoppningar, som den raska folkvisan inte har tid att skildra, och framställer för oss tilldragelser, som visserligen inte äro nödvändiga för novellens händelseutveckling men viktiga för dess inre liv.

Själva handlingen i novellens fjärde avdelning, bortförandet av bruden före bröllopet, har kommit från Grundtvigs inledning till folkvisan, men hundens roll, det är ju hunden, som lockar Arild Urup till dådet, är möjligen författarinnans egen uppfinning. Hunden heter Kark, liksom Hakon jarls lömske träl i Snorres Olaf Tryggvessons saga, och namnet har kanske kommit härifrån.⁸

Selma Lagerlöf har visserligen hämtat det huvudsakliga stoffet från folkvisan om Tale Thott och Arild Urup men dessutom en hel del från detta alsters ursprungsmiljö. I novellen Tale Thott träder man in i en folkvisemiljö, som är byggd av element, visserligen inte omedelbart påtagliga, från hela folkvisans värld.

B.

1.

Selma Lagerlöfs stil har naturligtvis mycket ofta varit föremål för utredningar, i tidningsartiklar, uppsatser, monografier och även i specialuppsatser. Den har som bekant rönt inflytande från många olika håll. Från

---

Grundtvigs folkvisesamling. Hon spelade säkerligen en stor roll för Selma Lagerlöfs val av litteratur och var åtminstone senare själv så intresserad av danska folkvisor, att hon 1917 gav ut samlingen Gamle Danske Folkeviser, som finns i biblioteket i Falun.

⁷ Herr Lave framför Arild Urups frieri i novellen men inte i folkvisan; det nämnes ej i denna, att herr Arild var rik, och ej heller känner den till något bröllop på Skabersjö; endast i novellen är det, som skånska herrar söka utverka Arild Urups frihet hos Erik XIV. Å andra sidan är inte allt i folkvisan utnyttjat. Sådant, som på ett eller annat sätt kan tänkas minska koncentrationen kring huvudpersonerna, har utelämnats.

⁸ Selma Lagerlöf läste säkerligen inte, som man hittills ansett, Hildebrands övers. utan P. A. Munchs, som finns i bibl. i Falun. I första delen av dennes Norges Konge-Sagaer har hon gjort flitiga understrykningar; bl. a. äro stora delar av historien om Hakon jarl och Kark förstreckade (1, s. 114 ff.).

saga och sägen har Selma Lagerlöf lärt sig mycket i stilistiskt och kompositoriskt hänseende. Man kan i hennes diktning iaktta flera av de »episke Love», som Axel Olrik sammanställt i Nogle Grundsætninger for Sagnforskning, kap. IV⁹, och det inte endast i de delar av hennes författarskap, som på ett eller annat sätt synas sammanhänga med folkdiktningen, utan också annorstädes. Här några synpunkter, närmast i anslutning till de berättelser, som ovan behandlats.

Selma Lagerlöf kan närma sig en litteratur med en viss stil och ett visst stämningvärde på olika sätt, bl. a. därigenom att hon efterbildar eller infogar, mer eller mindre ordagrant, formelement ur denna litteratur. Detta gäller särskilt uppenbart hennes förhållande till t. ex. den isländska litteraturen men naturligtvis inte bara den. Folkvisan har lite varstans »Det var», »Det var herr Sune Folkvarson, / han talte till sin broder herr Knut».¹⁰ I Arild Urup och Jomfru Tale Thot heter det:

1. »Det waar Arrild Axelsön, / han om iomfru Thale bad.»
12. »Det var Arild Axelsen, / han skulle i leding fare.»
23. »Och det var Anders Ericksen, / lyder icke sin moders raad.»
29. »Det var iomfru Thalle Thott, / hun ganger for kongen at stande.»

Genom detta »det var» riktas uppmärksamheten på den person, som närmast för handlingen framåt. Samma konstgrepp finns i Selma Lagerlöfs novell, men där heter det »det är» eller »där är»: »Där är herr Lave, prästen. Han friar [— — —].» »Och där är jungfru Tale, som skriver till Anders Banner, [— — —].» »Det är Anders Banner, som [— — —].» Uttrycket bidrar till att man tycker sig vara i folkvisenejd, där händelserna snabbt avlösa varandra, där endast det viktigaste medtages och skildringen är objektiv. Folkvisans omkväde finns i novellen: »Nu dricka vi bröllop på Eriksholm!»; »Se, se, fru Kirstine, nu fira vi bröllop på Eriksholm.» I folkvisan: »Saa dricker de bröllup på Ericks-holm.» Ungdomen dansar och leker i Tale Thott och sjunger en folkvisa med omkvädet: »Ty dansen den går så väl, så väl uti lunden [— — —].» Det anspelas på de lätt svävande älvorna och herr Olof.¹

I Selma Lagerlöfs diktning finns naturligtvis också uttryck, som mer eller mindre ordagrant återfinnas i saga och sägen. Här endast ett par exempel. I Gammal fäbodsägen blir valljäntan ofredad av en rövare. Han frågar: »Har du sett vassare kniv?» Hon slänger en skopa kokande vätska över honom med orden: »Har du känt hetare vassla?»² Enligt en sägen fick en piga besök av bäckhästen, som frågade: »Har du sett större läppar?» Hon svarade: »Har du smakat hetare soppa?» och slog en skopa lut

⁹ *Danmarks Folkeminder* 23, s. 66 ff.

¹⁰ Vreta klosterrov.

¹ I handskriften och i Svea-versionen, s. 151, av Tale Thott har Selma Lagerlöf en modern bild: »Låt den (raden av händelser) glida förbi, tänk om den, som om järnvägståget, att det finnes lif och rörelse inom de slutna vagnarna, fast man ej ser någon människa! Låt händelsernas iltåg glida förbi utan att stanna vid källor och lundar» etc. Selma Lagerlöf har tydligen haft svårt att träffa den rätta tonen. I den slutliga versionen har hon funnit, att iltåg och slutna järnvägsvagnar inte passa in i 1500-talets folkvisemiljö, och hon har lyckats finna det rätta uttrycket: järnvägståget har utbytt mot »skuggspe» och »skuggtåg», de slutna järnvägsvagnar mot »den spända väven», som visserligen följer de agerande men på vilken man i alla fall kan se skuggspelet av det mänskliga livet.

² *Troll och människor* 1, s. 74 f.

över honom.³ Yttrandet i Vattnet i Kyrkviken: »Tiden är inne, men mannen är inte kommen», återfinnes mer eller mindre ordagrant i ett otal sägner.

I Gösta Berlings saga är Selma Lagerlöf i regel oerhört ordrik. Under 90-talet lärde hon sig att vara ekonomisk med ord och uttryck. Utan tvivel har folkdiktningen betytt mycket för henne i detta hänseende, men mest har hon dock lärt sig av den gamla isländska litteraturen. Då hon gestaltade stoff, som hon antingen fått ifrån denna eller ville ge dennas kraft och enkelhet, lärde hon sig ordknapphetens betydelse.⁴

Liksom saga och sägen vill Selma Lagerlöf skapa spänning och framkalla intresse genom motsättningar, främst genom motsättningen mellan ljus och mörker eller m. a. o. mellan vad man brukar kalla gott och ont.⁵ Hennes diktning visar här ett helt annat konstnärligt medvetande än de gamla historierna. Detta framgår klart genom en jämförelse mellan hennes i uppsatsen nämnda berättelser och de alster av folkdiktningen, från vilka hon hämtat stoffet. Vad Luciadagens legend beträffar, har detta förhållande redan påpekats av Celander.⁶ I Hofbergs Jättemön i Boråsberget finns redan en kraftig motsättning mellan den svärjande och lar-

³ v. Sydow, *a. a.*, s. 127. Sydow hänvisar till Eva Wigström, *Folkdiktning* 2, s. 181. Där heter det dock: »Har du sett ett så stort lybe?» — — — »Har du smakt så het sybe?» Uttryck liknande det i Gammal fäbosägen torde Selma Lagerlöf emellertid annorstädes ha träffat på i både muntlig och skriftlig tradition.

⁴ Det isländska inflytandet är tydligt märkbart redan i Gösta Berlings saga. Stora delar av Dovres häxa och Skogstorpet föra tanken direkt till den isländska litteraturen, till eddadikten. De båda kap. ha flera uttryck, som man i en eller annan form tycker sig återfinna i Voluspá. Också andra stildrag, t. ex. inversionen, som man gärna sätter i samband med inflytandet från Carlyle, och fåordigheten, i vilken Arne Lidén för Skogstorpets del ser påverkan från Björnson (*Studier tillägnade Anton Blanck*, s. 323), torde direkt ha att göra med läsning i eddadikterna. Sin tacksamhetsskuld till dessa, särskilt Voluspá och »Rígsma», betygar hon den 25.12. 1891 i ett brev till Esselde. (Ett slitet ex. av Gödeckes *Edda*, 1881, finns i bibl. i Falun.)

Det stilideal, som Selma Lagerlöf främst hyllar i Gösta Berlings saga, kämpar i början av 90-talet med det, som hon tillägnade sig vid läsning i isländsk litteratur. Vad denna betytt för den ordknapphet, som utmärker vissa delar av hennes diktning, studerar man kanske bäst i Astrid. I versuppl. möter man de båda stilarterna sida vid sida; i prosaversionen har den isländskt influerade segrat. — *Drottningar i Kungahälla* påbörjades tidigare, än man hittills trott. (Se *Från skilda tider* 2, s. 338!) Den 13.3. 1892 skriver Esselde till Selma Lagerlöf, att hon är glad för att ett nytt storverk är under arbete. Vilket storverk det är fråga om, framgår tydligare av ett brev till förf. från Anna Oom, som den 19.6. 1892 skriver, efter att ha bett om ursäkt för dröjsmål med att svara: »Roligt att du har litet tid och ro nu att arbeta på dina 'Kungelfvare'.» (Båda breven har jag funnit hos fru Ahlgren, Falun, som välvilligt låtit mig använda dem.)

Med vad jag här sagt, har jag endast velat betona, att man redan från början i Selma Lagerlöfs författarskap måste räkna med inflytande från den isländska litt. för sådana stildrag som ordknappheten. Härigenom begränsas kraftigt den betydelse, som folkdiktningen kan anses ha haft.

⁵ Möjl. är det inte fullt korrekt att säga, att det finns något ont i Selma Lagerlöfs värld (åtminstone förekommer det onda ytterst sällan), det finns däremot okunnighet och oförstånd, ibland stegrad till vansinne, såsom hos Sintram. Näcken i Spelmanen är inte mer ond än tomten i Nils Holgerssons underbara resa eller Guds storm i Gösta Berling saga, det rör sig endast om motstånd, nödvändigt för fostran. Motsättningen mellan ont och gott finns i folkdiktningen, och estetiskt är det mera verkningfullt att sätta godheten i motsättning till ondskan än till okunnigheten. Reellt är det inte säkert, att denna motsättning fanns för förf., åtminstone inte alltid. Jfr Röda korset, *Höst*, s. 266 ff!

⁶ *Glimtar*, 1939.

mande drängen och den milda och undergivna jättemön, men kontrasten är genomförd med en helt annan verkan i Selma Lagerlöfs berättelse. Hon skapar först och främst nya händelser och samtal, i vilka motsättningen skärps och klarnar, men det räcker inte: hon inför ett helt nytt motiv, en medtävlarska om mannen till jättemön. Mannens dåliga sidor visa sig därefter klarare och klarare, och snart tänker han endast på att överge sin hustru. Situationen tillspetsas i episoden med hästskon: mannen svär och bannar som vanligt, Randi sitter stolt och självmedveten på sin häst, hon har snart tagit hem spelet, jättedottern, illa behandlad, förödmjukad på alla sätt, vill hjälpa sin man, då han står i begrepp att rida ut med den kvinna, som lockat honom från henne. En så komplicerad, spänningsfylld kontrastsituation kunde den gamla folksägen inte skapa.

I Tale Thott finns gott om kontraster. Där står Arild Urup mot Tale Thott och hennes skälvande, överfyllda kärlekslycka mot hennes slutliga öde. Karaktärsmotsättningen mellan huvudpersonerna finns inte i folkvisan, åtminstone inte alls så som i novellen, och de andra motsättningarna endast anar man. Även i Tale Thott sker en tillspetsning av situationen, som är mycket verkningsfull. Mitt i sin stormande lycka kvällen före bröllopet mötes jungfru Tale av det olycksöde, som hon fruktat lång tid och som hon först nu känner sig trygg för, och då den hatade Arild Urup slänger henne över sin sadel, hör hon i fjärran hovtramp från den älskades häst. — I Spelmannen nyskar Selma Lagerlöf motsättningen mellan Lars Larssons ungdomliga övermod och moderns prövade ödmjukhet. — Prästen i Vattnet i Kyrkviken har ställts i motsats till mannen, som vill över sjön: han representerar kampen mot allt umgänge med det övernaturliga, fiskaren intar den motsatta ståndpunkten. — Rövorna i Frid på jorden ha farit ohyggligt mycket hårdare fram med den bortrövade bonddottern än i någon sägen, och de anhörigas hämndbegär är fullt naturligt, men mot dessa människans nattsidor står ljuset och friden i julbudskapet.

I sagan hänga karaktär och handling intimt samman och motsvara varandra: varje egenskap visar sig i handling, och handlingen uttrycker en egenskap; det säges inte, att den fege är feg, han flyr; den modige visar sitt mod i t. ex. en ärorik kamp. Allt själsligt är i den äkta sagan förlagt till det yttre, är handling eller motstånd. Olika egenskaper och handlingsmöjligheter äro fördelade på olika personer. Sägen kan framställa ett mer nyanserat själsliv och ger personerna möjlighet att välja, men även i den är handlingen av största betydelse.

Selma Lagerlöf har på denna punkt lärt mycket av saga och sägen, särskilt den senare: personernas egenskaper och inre upplevelser få uttryck och visa sig i handlingar, hela händelseutvecklingen föres vidare genom, ligger s. a. s. innesluten i skildringen av gestalterna, det är liv och rörelse i hennes böcker. Hon tar gärna en karaktär direkt ur folkdiktningen och låter ofta sin människoskildring ligga i originalets förlängning. Ibland återges en karaktär ur sagovärlden nästan drag för drag, ibland blir den mer eller mindre förändrad, ofta genom inverkan från estetiska lagar, t. ex. den ovan behandlade om kontrast.

Och dock — just i sitt förhållande till karaktärerna och handlingen skiljer sig Selma Lagerlöf ytterst markant från folkdiktningen. För henne

är den psykologiska motiveringen, själens reaktioner och växt, huvudsaken; hon har i motsats till sagan tid att stanna och äger i motsats till denna förmåga att visa de agerandes innersta. Och det är detta, som intresserar henne. Upplysande i detta hänseende är ett brev av den 29.9.1894 till Helena Nyblom.⁷ Selma Lagerlöf skriver på tal om De fågelfrie: »Se, det har verkligen händt, och mannen, som förrådde kamraten, bad honom verkligen ångra sig och tänka på sin själ, innan han högg ihjäl honom. Naturligtvis är det moderna idéer⁸ inlagda där, men det är allt mot min vilja. Jag ville bara söka klargöra för mig hur man lefde ett sådant lif i skogen och hur gerningen kom att göras.»

Slutligen må det framhållas, att Selma Lagerlöf med en helt annan medvetenhet än folkdiktningen förmår att utifrån en genomtänkt helhets-syn skifta andliga och kroppsliga egenskaper mellan de agerande, så att de konstnärliga effekterna tillvaratas och händelseutvecklingen blir trovärdig, samtidigt som personernas handlingar psykologiskt motiveras.

Upplysande i olika avseenden är Tale Thott. Folkvisan, och även annan folkdiktning, karakteriseras i novellens andra avdelning: »Hvilken rad av händelser! [— — —] Låt den glida förbi, tänk om den, som om skuggspelet, att det finnes lif och rörelse bakom den spända väfven, fast man ej ser någon människa.» Selma Lagerlöfs konst består i att se människan bakom »den spända väven». Från folkvisan har hon inte endast övertagit namn, hon har också fått mycket för sin skildring av människorna, för Tale Thott direkt från visans personteckning eller kanske snarare relaterande av vissa händelser, i vilka en karaktär visar sig, för de andra mera indirekt. Psykologiska och konstnärliga synpunkter ha kraftigt avlägsnat de senare från deras plats i den ursprungliga miljön, men utgångspunkten för förändringarna har för Selma Lagerlöf varit den gruppering och de motsatsförhållanden, som hon funnit redan i visan.

Arild Urup är inte densamme i visan och i novellen. I den förra är han tapper och oförskräckt, en hjälte, så långt man nu kan döma av de mycket knapphändiga uppgifterna. Att han sökte vinna jungfru Tale till hustru mot hennes egen vilja, kunde man naturligtvis inte på den tiden lägga honom till last. Selma Lagerlöf har gjort honom till en person, som Tale Thott svårligen kan vilja gifta sig med, till hennes motsats: tung, otymplig, grov i det yttre och inre, med grymhet i själen. Jungfru Tale är en av hennes älskligaste kvinnor. — Också Anders Banner har förändrats. Han är föga tilltalande i folkvisan: han vinner herr Arilds trolovade, då denne sitter fängslad och inte kan försvara det som är hans, och han gör det mot goda råd. Han står genom sitt föga manliga handlingssätt snarast i motsättning till Arild Urup, som kämpar för kung och land. Selma Lagerlöf har emellertid utelämnat allt, som i folkvisan kan verka nedsättande för herr Anders, och gjort honom till en man, som kan vara värd kärlek. Hon har nämligen grupperat allt kring huvudpersonen, som är Tale Thott, och mer psykologiskt än folkvisan motiverat hennes handlingssätt. Dragen i hennes karaktär har hon samlat ur folkvisan. Till-

⁷ Brevet till Helena Nyblom förvaras på Uppsala universitetsbibliotek men ägas av fil. lic. Holger Nyblom, Stockholm, som varit nog vänlig att låta mig gå igenom dem och använda dem.

⁸ Se längre fram, s. 81!

vägagångssättet finner man omtalat i novellen: folkvisan nämner, att jungfru Tale blir rasande, då herr Arild framlägger sina fästmansgåvor, och förnedrar honom i allas närvaro genom att slänga bort dem och trampa på dem. Selma Lagerlöf har tagit fasta på detta och utbrister: »Vänta, vänta, här är mer än en händelse, här är en kraftigt framträdande vilja, här är ett stolt och häftigt hjärta.»⁹ — Folkvisan berättar om jungfru Tales många försök att få Anders Banner. Här är ett nytt drag: »Tale Thott brukade vara kall, fast hållning, seg, hård vilja. Hon brukade gå stilla, tala lågt. Hon var som den, som har kämpat sig fram genom mycket motstånd.»¹ Men bakom alla Tale Thotts strävanden att få den från ungdomen älskade döljer sig inte endast ihärdighet utan främst stor trofasthet, ett varmt, älskande hjärta, förmåga att uppoffra gjorda överenskommelser, heder, vänner, släktingar för att nå målet. Dessa egenskaper äro också de mest framträdande hos Selma Lagerlöfs Tale Thott, men inte alla av dem äro lika prisvärda, åtminstone inte som motståndaren ser det. Tale Thott är visserligen inte rädd för att offra allt för att vinna sin älskade, men hennes väg kommer att gå över tro och loven, och även det leder till tragik. Arild Urups parti representeras i novellens tredje avdelning av fru Kirstine, och hon tänker, att »Gud ej låter gäcka sig, att han vakar öfver att eder och löften skola hållas.»² Redan folkvisan hade anmärkt på jungfru Tales förhållande till given tro. Det heter³: »for hun er löes i throe».

Så har Selma Lagerlöf förmått att i folkvisans hastigt förbiilande händelser och knapphändiga uppgifter urskilja människorna. Men även om hon fått mycket från sin källa, har hon självständigt och med en helt annan konstnärlighet än denna behandlat materialet. Folkvisan vill återge en historisk tilldragelse, Selma Lagerlöf skildrar ett stycke skälvande människoliv. Tale Thotts kärlekshistoria är i novellen konstnärligt avrundad och omgiven av den mörka ram, som Arild Urups liv och insats bilda.

I De fågelfrie har Selma Lagerlöf skapat gestalter, som inte ha mycket gemensamt med folkdiktningens personer, även om hon lärt av sagans teknik, då det gällt att låta karaktärerna framträda i handling: Unn visar sitt väsens trotsiga stolthet, då hon känner sig förolämpad; Berg rese vet kristendomens krav men trotsar dem genom hela sitt uppträdande; Tord fiskare är först främmande för de kristna buden men böjer sig för dem i handling, då han lärt känna dem.

Det är säkerligen inte bara konstnärliga skäl och författarinnans livs-åskådning, som avlägsnat människorna i De fågelfrie från folkdiktningens persongalleri och gjort männen till varandras motsatser. Också inflytande från helt andra håll än sägnen synes ha gjort sig kraftigt gällande.

Unn är en av dessa sköna, kraftfulla och hämndgiriga kvinnor, som man så ofta träffar i den isländska litteraturen; hennes namn återfinnes i Nials saga, och hon torde vara något släkt med denna sagas Hallgärd. Mördaren och tjuven äro hos Oedman inte så klart tecknade men ha naturligtvis var sin individualitet hos Selma Lagerlöf, hon har t. o. m. gjort

⁹ *Osynliga länkar*, s. 167.

¹ *Osynliga länkar*, s. 171.

² *Osynliga länkar*, s. 177.

³ Version B, strof 17.

dem till representanter för olika man kan nästan säga stammar. Härvid bygger hon troligen inte på egna iakttagelser, hon har snarare använt Holmbergs Bohusläns Historia och Beskrifning. I detta verk berättas även de fågelfries historia, men den är här endast ett sammandrag på sju rader av Oedmans skildring. Annorlunda förhåller det sig, då det gäller bohussläningarnas karaktär. Holmberg är en iakttagare av andra mått än Oedman och har en hel del att förmåla om den bohusslänska karaktären.

Selma Lagerlöf synes vara beroende av Holmberg, när hon låter inlandsbonden Berg Rese få ett helt annat kynne än fiskarpojken Tord ute från skären. Berg Rese i De fågelfrie »var den längste och starkaste man, som fanns i häradet, och därtill skön och välväxt. Han var bred öfver skulderna och smärt om lifvet.» Han föraktar fiskaren, därför att denne är en tjuv, han är lika stolt som djärv. Från en av landskapets äldsta ätter stammar han. Frihetsälskande ha fäderna ofta kämpat i upprorsfloken. Tord säger: »Dina fäder gjorde stora gillen om julen, och så gjorde också du, då du satt på din gård. Hundrade män och kvinnor kunde finna bänkplatser i din stora stuga, som var byggd redan innan Sankt Olof döpte här i Viken. Du ägde gammaldags silfverkärl och stora dryckeshorn, som gingo från man till man, fyllda med mjöd.» Under gillena satt Berg Rese i högsätet i sina fäders sal. Han bekänner de kristnas Gud och undervisar Tord i buden. Stor och stark och härlig till kropp och själ äger han dock många fel, främst övermod och trots.

Selma Lagerlöfs Berg Rese för i tankarna Holmbergs skildring⁴ av den bohusslänska bonden. Han beskriver denne sålunda: »Den gamla Bohuslänska stammen kvarlefver oblandad i fjellbygden och öfverhufvud taget i det inre af landet. [— — —] bättre bibehållna traditioner [— —] bära vittnesbörd, att befolkningen der räknar sitt ättartal ifrån det gamla Vikens frejdade söner. [— — —] Bohuslänska männen äro af reslig, smärt och stark kroppsbyggnad [— — —. — — —] Bohusläningens lynne [— — —] är friskt och lefvande, men brutet och ojemnt. Han är ännu till själen den gamle Vikbon, egande sköna dygder vid sidan af stora fel.» Han har många goda drag men är »äfvén lättsinnig, högmodig, obändig och stridslysten».

Tord fiskare är ute från de yttersta skären, och folket där är av ett helt annat kynne. Holmberg säger⁵: »På stranden synas tydligen främmande inympningar, [— —. — — —] Hvad [— —] befolkningen i södra skärgården angår, så kan den ej frikallas från de karaktärsfel, som alltid äro öboerna medfödda; [— —].» I De fågelfrie är det stor skillnad mellan Berg Rese och Tord; dock är fiskarpojken alldeles för ädel för att kunna nämnas som representant för de yttersta skärens människor. Möjligen liknar han dessa i sin vidskepelse och sin oförmåga att på vedertaget sätt skilja mellan ont och gott. Hans föräldrar passa bättre än han själv som representanter för fiskarbefolkningen. Fadern är tjuv och vrakplundrare och modern en häxa, som alltid behöver lik. Man kommer att tänka på Holmbergs karakteristik av folket i söder⁶: »Härkomne af en dålig race, utan all undervisning och sedlig uppfostran, kämpande med armod och uselhet ifrån vaggan, hafva de aldrig lärt sig känna lifvet och människan på den

⁴ A. a. 1, s. 232 f.

⁵ 1, s. 232 f.

⁶ 1, s. 233.

bättre sidan. Förtryckta och utsugna af alla, värnlösa offer för det lumpnaste månglareintresse, och med ett hem, som, genom ofta timande skeppsbrott, är en ständig skådeplats för det menckliga lidandet, för hvars intryck vanan gör dem slutna, äro de endast betänkta på medel att uppehålla sitt eget usla lif (jfr Selma Lagerlöf låter Berg Rese tänka om Tord: 'Den usla omsorgen om mat och kläder var allt, som återstod honom.'⁷), och kunna med lika likgiltighet höra nödroppen från den skeppsbrutne som fiskmåsens skri.» De äro naturligtvis vrakplundrare. — Längre fram får man veta, att allmogen är vidskeplig.⁸

Likheterna mellan Selma Lagerlöfs fågelfrie och Holmbergs bohussänningar synas sålunda vara för stora för att kunna lämnas helt obeaktade. Nu torde emellertid intryck ha kommit även från andra håll. Berg Rese har sålunda inte ringa likhet med den isländska sagans kraftfulla män. Minst torde författarinnan ha fått från Oedmans sägen.

Karaktärerna i Ett rikt gifte ha utvecklats sig ur i sägen givna förutsättningar. Hos Hofberg läste Selma Lagerlöf om att det omaka äktenskapet inte var lyckligt: mannen slog och kvinnan grät. Hon tänkte sig grundligt in i deras problem och frågade sig, varför det behövde vara så. De fingo ju allt vad de behövde av jättarna. I Selma Lagerlöfs värld leva emellertid människorna mindre än i de flesta andra författares enbart av bröd. Det inre livet, den riktiga inställningen är det viktigaste.

Sten i Fuglekärr är en stolt man, det heter: »Mannen var mån om sitt anseende», och han reagerar surt, därför att han från första stund känner sig förödmjukad och, säkerligen omedvetet, mindervärdig gent emot hustrun. Då svärfadern på bröllopskvällen lyfter av taket och kastar emot bröllopsgåva, en säck med silver, ner i stugan, omtalas brudgummens reaktion: »Det var, som om svärfadern trodde, att med en sådan måg skulle man kunna tillåta sig vad som helst», och Sten blir rasande vred. Då han vill hjälpa sin hustru att koka gröt, skjuter hon honom helt enkelt åt sidan. På gästbudens säger man om honom: »Nej, men att hon velat ta honom», och till honom: »Det är en stolt kvinna du fått till hustru. Vi förundra oss alla över att hon velat taga dig.» Efter detta känner sig mannen helt tillbakasatt, och hans mindervärdeskänslor visa sig som vrede mot hustrun.⁹ Nu framför han sådana betänkligheter mot giftermål mellan jättar och människor, som kunna anses ha varit naturliga i den tidens medvetande. Dylika reflexioner saknas hos Oedman, men hos Hofberg kan man åtminstone finna råmaterial till dem. Drängen »visste, att jättefar hade hvad andra sökte efter» och »att det icke var värre för honom än för mången annan att gifta sig med jätteslägt».¹ — Efter händelsen med hästskon är Hofbergs äkta man god och idealisk, men lösningen är naturligtvis alldeles för enkel för Selma Lagerlöf. I hennes novell skulle den också ha varit psykologiskt mycket otillfredsställande: den endast ökar mannens mindervärdeskänsla: han känner sig som en piskad hund. Författarinnan låter

⁷ *Osynliga länkar*, s. 116.

⁸ 1, s. 236 ff.

⁹ Jfr Adler, *Individualpsykologien*, s. 196 ff. (3:e uppl.)! Björnstjerne Björnson låter huvudpersonen i Arne (början av sjunde kap.) hålla en lång monolog om feghetens alla försyndelser. Bl. a. heter det, att »Raseri er Fejghed».

¹ *Svenska folksägner*, s. 78.

det visserligen komma till en försoning i enlighet med sagan, men i enlighet med de psykologiska fordringarna blir denna försoning endast tillfällig. Och Hofbergs slut, i Ett rikt gifte formulerat så: »Och tänk, att sedan var han god mot henne, så länge de levde!» kommer icke, förrän hustruns släkt dragit bort och mannen får känna: »Nu var hon varken rikare eller förnämre än han.»

Novellen intar egentligen en särplats i Selma Lagerlöfs produktion. I regel förmå undergivenhet, tålmod och kärlek i förening åstadkomma ungefär vilket under som helst i hennes värld, men här tycks det inte räcka. Det är visserligen även i Ett rikt gifte den uthålliga kärleken, som öppnar den blindes ögon, uppväcker hans genkärlek och smälter bort hans mindervärdeskänslor, men dock först sedan orsaken till dessa försvunnit.²

Personerna i Ett rikt gifte ha inte mycket att göra med figurerna i sägnen, men liksom i denna är det i handling de visa, hurudana de äro.

Händelserna i Selma Lagerlöfs Spelmannen och Hofbergs Spelmannen och Necken äro som ovan visats förbluffande lika. Skillnaden ligger som vanligt i det psykologiska händelseförloppet. Även här tar Selma Lagerlöf fasta på vad sägnen meddelar för sin karaktärsteckning. I Spelmannen och Necken är Konten mycket skrytsam. Skrytsamt övermod är också det mest framträdande draget hos den unge och oprövade Lars Larsson från Ulle-rud, och det är det, som når över det tillbörligas gräns och leder till hans hemska nattliga upplevelser. Selma Lagerlöf kände emellertid inte endast till högmodet och dess faror. Hon förstod också den envisa och målmedvetna uthållighet, som en Konten måste ålägga sig för att bli mästare. Detta är sägnen okunnig om, men Selma Lagerlöf låter hos sin spelman ihärdig strävan framträda vid sidan om skrytsamheten. För en bondson kunde kampen för ett mål, som var så skilt från bondens, tänkas betyda kamp även mot omgivningens oförstånd och ovilja. Så har det åtminstone varit för Lars Larsson, och för att riktigt få fram hans strid för att utveckla sin egenart och hans övermodiga hänsynslöshet har Selma Lagerlöf satt in honom i hans miljö. Lars Larssons kamp har författarinnan själv, fast på annat sätt, måst genomkämpa. Gärna besjunger hon seg och uthållig strävan mot ett bestämt mål. Strömmen i vildmarken påminner Lars Larsson om hans eget liv: »Lika envis som den har jag varit att bana mig väg förbi allt det, som ställde sig i vägen för mig», säger han.³ Om Anders Fryxell heter det⁴: »Professorn har bara hållit sig till ett. Därför har professorn fått utföra ett storverk.» Hela Selma Lagerlöfs strävan är alldeles förbluffande målmedveten och inriktad

² Elin Wägner, *a. a.* 1, s. 150, har en helt annan syn på Ett rikt gifte. Hennes tolkning är dock inte helt klar. Det förefaller, som om hon ville utläsa kritik mot kristendomen: dess »krav är för svåra för människorna emedan de missförstår dem». (S. 152.) En dyl. slutledning synes vara ren konstruktion. Hustruns undergivenhetskänsla förändras ju inte alls; vad som sker, är att mannen kan känna sig likvärdig. Enligt Elin Wägner ligger i Drottningar i Kungahälla, 1899, »religionsskiftet i Norden under ny belysning» (s. 198). Invändas kan, att Ett rikt gifte synes vara betydligt senare än versuppl. av Astrid, i vilken den av Selma Lagerlöf mycket beundrade Olaf den helige är lika strålände och stark som i prosaversionen. Selma Lagerlöfs gamla elever ha också berättat för mig, att deras lärarinna satte Olaf den helige mycket högt.

³ *En saga om en saga*, s. 171.

⁴ *Troll och människor* 1, s. 270.

på ett enda: att dikta. Hon fördömer naturligtvis inte heller denna strävan hos andra, men då den når resultat, som föra till högfärd, då måste hon låta straffet komma. Lars Larsson har så helt gått upp i sin musik, att han blivit en slarver och odåga, och går och är så outsägligt nöjd med sig själv, medan modern lider nöd. Men: »Ah, ni flyga väl dristigt, ni vilda fåglar, men vår Herre känner väl det nät, som fångar er.»⁵ Nätet har Selma Lagerlöf den här gången lånat från Hofbergs sägen och följer åter denna mycket noggrant ett stycke. Men nu endast i det yttre. Genom mötet med näcken får sig Konten en kraftig tankeställare, och så lär han sig en ny polska. Selma Lagerlöfs näck släpper inte sin man, förrän han fått föra honom fram till ödmjukhet. Till sist är Lars Larsson så ödmjuk, att han endast vill ha sin moders förlåtelse för allt ont, men då är han också mogen för befrielsen, och det är modern, som löser honom från bannet genom att nämna Guds namn. Det är sagans sätt att befria och ändå inte sagans. Genom det övermodiga ordet kommer Konten under näckens välde, och genom att nämna Guds namn blir han fri. Ungefär samma upplevelse gör Lars Larsson, och här har Selma Lagerlöf tillägnat sig något mycket karaktéristiskt ur sagan. Men — sådana betydelsefulla ord nämnas i sagan ofta av en slump av hjälten, han har kanske varken förtjänat att råka illa ut eller att befrias. Helt annorlunda i Selma Lagerlöfs värld. Här finner man alltid bakom den felaktiga handlingen eller det olycksbådande ordet den felaktiga inställningen och bakom det rätta ordet och handlingen den riktiga känslan och tanken.

Närmre folksagan än i den slutliga versionen synes Selma Lagerlöf, åtminstone vid en ytlig betraktelse, komma i den tidigare, som trycktes i Fågel Blå 1903. Frånsett olika tempus o. d. äro de båda versionerna i stort sett varandra ordagrant lika, men det finns dock vissa intressanta skillnader. Redan det, att spelmannen i Fågel Blå är namnlös, under det att hans historia i *En saga om en saga* är en del av Lars Larssons, är värt att lägga märke till. Författarinnan har i Bröllopsmarschen, som i novellsamlingen kommer före Spelmannen, visat oss den mogne mannen. Med dennes storsinnet och ödmjukhet som bakgrund tecknar hon så ynglingens övermod. Man förstår härigenom bättre, hur nödvändig och verkningsfull den omskakande upplevelsen var. Grundtanken har Selma Lagerlöf understrukit i några rader i sista versionen, vilka saknas i första. Hon betonar, att Lars Larsson inte av tillfälligt oförstånd råkar i olycka, han är värd sitt öde. Det heter bl. a.⁶:

I ungdomen var han så övermodig och skrytsam, att människor voro alldeles över sig givna för honom.

Man sade, att han hade blivit förändrad och omskapad på en enda natt, och se här hur det hade gått till!

Att näckens behandling varit effektiv säges uttryckligen i båda versionerna: spelmannen ser, att han felat mot modern, och ber om förlåtelse. I *En saga om en saga* omtalas dessutom med några ord, som saknas i Fågel Blå, att han inte längre känner sig som den store mästaren⁷: »Jag är ingen stor spelman, utan bara en stackare.» Ett par rader längre ner vet han

⁵ *Gösta Berlings saga* 1, s. 29.

⁶ *En saga om en saga*, s. 169.

⁷ *En saga om en saga*, s. 180.

orsaken till sin olycka: »Mor, jag har kommit i olycka för mitt högmodsk skull, och nu måste jag spela mig till döds.» Också spelmannen i Fågel Blå har klart för sig, att han måste dö, men han känner ännu inte till orsaken och säger endast⁸: »Mor, nu har jag snart spelat mig till döds, [— — —].» Spelmannen befrias, när Guds namn nämnes, men ändå inte riktigt av samma orsak i de båda versionerna. I den senare lägges huvudvikten vid den kärlek, som lockar fram de förlösande orden. Det heter⁹: »Ty förtrollningen var bruten, därför att hans gamla mor hade känt sådant medlidande med hans nöd, att hon uttalat Guds namn över honom.» I slutorden i Fågel Blå kommer Selma Lagerlöf närmare sagans sätt att befria¹: »Ty förtrollningen var bruten, därför att hans gamla mor kommit till honom och uttalat Guds namn öfver honom.»

För teckningen av prästen i Vattnet i Kyrkviken har Selma Lagerlöf fått mycket från sägnen. Han spelar i denna ungefär samma roll som i hennes berättelse, då det gäller förhållandet till den unge fiskaren. Och dock — han är hos Selma Lagerlöf en gestalt, som kraftigt har avlägsnats från folkdiktningens figurer och satts in i ett nytt sammanhang. Det som mest intresserar, är inte historien om sjöväsendenas underliga rop och dessas samband med en människas död, det som griper är prästens kamp, och händelserna i den gamla sägnen ha intresse, därför att de visa utgången av denna kamp. Prostens hela liv är ett envig med befolkningens vidskepelse. Han kan inte kompromissa, han måste vinna eller förlora. Men han har ingen framgång. Slutligen begär han ett tecken, och han får ett tecken: det är ropen från sjön. Nu vet han, att om han förmår ta ifrån sjöväsendena deras byte, så är hans strid välbehaglig åtminstone i Guds ögon. I slutet av berättelsen har han misslyckats, och han är en bruten man.

För sin skildring har Selma Lagerlöf måst göra sådana uppehåll i handlingen, sådana beskrivningar, som sägnen ej känner till; hon har motiverat, nyanserat, nyskapat, levt sig in i prostens tankevärld. Men för att framställa höjdpunkten av kampen, själva slutstriden, har hon lånat den gamla sägnens handling.

Som framgått skildrar Selma Lagerlöf i sina berättelser karaktärer i kamp och utveckling. För att kunna göra detta måste hon hejda handlingens lopp på ett sätt, som man inte finner i folkdiktningen; hon har ingen brådska, förrän hon är färdig med sina personer. Med utstuderad konst och sällsynt inlevelseförmåga blottar hon sina gestalters innersta, hon drar fram motiven till deras handlingar och ger dem ett rikt nyanserat sjäsliv, även då hon hämtat sina karaktärer nästan drag för drag från folkdiktningen, men liksom i denna finner personligheten, åtminstone i mycket stor utsträckning, sin utveckling och förklaring i handlingen. Man kan säga, att handlingen mest intresserar sagan, även om den tecknar olika figurer, och karaktärerna mest Selma Lagerlöf, fastän hon arbetar mycket även på handlingen.

⁸ S. 17.

⁹ *En saga om en saga*, s. 181.

¹ S. 17.

En skildringskonst av det ovan behandlade slaget blir konkret. Att skapa konkret är också, som olika forskare så ofta framhållit, något av det mest karakteristiska för Selma Lagerlöfs konst. Det hon så ger bestämd form och gestalt låter hon ofta framträda som symboler för det abstrakta och ogripbara i själ och skeende. Här har hon säkerligen lärt mycket av folkdiktningen, men hon arbetar på ett annat sätt än denna. I saga och sägen skapas symbolerna inte medvetet; det är vi, som i karaktärer och händelser, som småningom utkristalliserat sig, vilja se något allmängiltigt. Semla Lagerlöf brukar medvetet symboler, medan vi här ibland torde ha svårt att se, i hur stor utsträckning hennes skildringar skola tolkas symboliskt. Det är därför helt naturligt, att hennes symbolik får en annan karaktär än folkdiktningens: den genomföres med stor konstnärlig beräkning. En händelse, en person kan åskådliggöra en viss sanning, men författarinnan kan också låta en berättelse som helhet bli en symbol.

I Ett barns memoarer grips den lilla Selma vid ett tillfälle av en häftig vrede; vreden får skepnaden av ett förfärligt djur, en drake, som hon blir dödligt skrämmd av.² Det torde vara så i Tale Thott, att hunden med de gnistrande ögonen är samma vilddjur, som nu placerats utanför människosjälen och representerar dennas dolda ondska. Ridspöet och det trogna fasthållandet vid detta i novellen med samma namn symboliserar trogen kärlek.³ I De fågelfrie har den häftiga strid, som föres i Tords samvete efter mötet med kristendomens bud, fått stämma i stormen, anförare i den mördade munken. Symboliken kan naturligtvis vara mera komplicerad, och avståndet till folkdiktningen blir då stort. I Vår Herre och Sankte Per⁴ vill författarinnan åskådligt visa barmhärtighetens betydelse och nödvändighet, men legenden som helhet har en djupare mening: den skall vara »en bild av mänskligheten och dess långa besvärliga färd ur barbariets mörker upp mot en ljus och värdig tillvaro».⁵ Ljuslågan⁴ vill till varje människa ställa frågan, om hon gjort vad hon kunnat med sin ljuslåga⁶. Spelmanen visar, hur lätt människohjärtat gripes av ett högmod, som blir hennes undergång, om det inte får hjälp, men att även här kärleken för-
mår rädda.

2.

Selma Lagerlöf är moralist, hon vill alltid lära, hon vill i de gamla sägnerna se en djup mening⁷, ett ständigt giltigt innehåll⁸, och kan hon inte det, lånar hon deras yttre form och lägger in sitt eget budskap. Hennes gamla elever komma ihåg, att då hon frammanade bilden av Snorres Olof den helige, fäste hon deras uppmärksamhet vid episoden med spånorna; genom den ville hon visa, hur ett ädelt hjärta handlade.⁹ Betecknande är hennes användning av La Fontaines fabel om Fru Syrsa och Fru

² S. 75 f.

³ Berättelsen ingår i *Höst*.

⁴ *Kristuslegender*.

⁵ Elin Wägner, *a. a.* 1, s. 196.

⁶ Se brev till Elisabeth Grundtvig den 9.3. 1904!

⁷ Så redan i *Gösta Berlings saga*, i t. ex. Spökhistorier och Dovres häxa.

⁸ Se t. ex. *Liljecronas hem*, kap. Snövit!

⁹ Både för stil och innehåll torde Selma Lagerlöf ha lärt mycket, då hon under-
visade: hon kunde finna, hur hon skulle moralisera utan att vara tråkig.

Myra. I utkastet till Rönnebergs sparbank¹⁰ låter hon en lärarinna berätta fabeln om hur syrsan sjöng hela sommaren och myran arbetade, och om hur syrsan, när sommaren var slut, inte hade något vinterförråd utan måste be myran om hjälp men blev avvisad. Efter läsningen blev det diskussion i klassen. Lärarinnan får så tillfälle att framlägga sin syn: »Men vi får inte glömma, at ded är Gud, som har skapad syrsorna till syrsor och myrorna till myror. [— — —] Ded är väl Guds mening ad fru Myra ska komma fru Syrsa till hjälp, så mycked hon ded förmår.» Så ville Selma Lagerlöf, att det skulle gå till i världen, men så går det inte till i sagan.

Själva det faktum, att Selma Lagerlöf är moralist, skiljer henne inte från folkdiktningen. Denna berättar gärna om hur det goda segrar och det onda går under. Men då sagan förhärmligar styrkan och finurligheten på rättens bekostnad, då den lånar sig åt den ohejdade önskedrömmen, då kan hon inte följa den i längden. Det är en väldig utveckling mellan 19-åringens Guldäpplena och 50-åringens Bortbytingen.

I Guldäpplena¹ skildras, hur en bondflicka lyckas komma över några guldäpplen, som ge henne allt, vad hon vill ha, utan att hon gjort sig särskilt förtjänt av någon framgång. Det är sagans sätt att skänka lycka. Helt annorlunda i Bortbytingen. Enligt folktraditionen kan man tvinga den trollkåring, som gjort barnbytet, att lämna igen det stulna barnet, om man riktigt ordentligt misshandlar trollbytingen. I Selma Lagerlöfs berättelse tvingas trollen med helt andra medel. Då bondmorän lyckats helt besegra sig själv, då hon offrar man och hus och hem för att rädda »den bortbytte», då ha trollen inte längre någon makt över hennes son, då har hon besegrat även dem, och hon får tillbaka sitt barn. Denna tanke: då man offrar det käraste i sitt liv, vinner man det, är vanlig hos Selma Lagerlöf. Bakom ligger helt naturligt hennes egna erfarenheter under kampen med Gösta Berlings saga. — Berättelsen åskådliggör också en annan Selma Lagerlöfs älsklingstes: vad man sår, får man skörda. Precis så, som bondmorän handlar mot trollungen, så handla också trollen mot hennes barn.

Man kan analysera berättelse efter berättelse med folkdiktningensmotiv och finna, att Selma Lagerlöf i den gamla sägnen lagt ner tankar och idéer, egna eller andras, som på vissa punkter göra klyftan mellan hennes dikt och sagan hart när oöverkomlig.

De fågelfrie har en moralisk tendens, en idé, som helt skiljer berättelsen från folkdiktningen. Den har, som så många av Selma Lagerlöfs andra berättelser, blivit bärare av författarinnans tankar om synd och om behovet av rening och försoning. Novellen berättar om det hårda hjärtat, som ingen försoning behöver, trots att det känner sin skuld. Den brottsling, som inte vill bättra sig, framkallar i Selma Lagerlöfs böcker sitt eget straff. I en värld, vars slutmål är rättfärdighet, har den dålige intet existensberättigande. Kan Selma Lagerlöf inte rena honom, oskadliggör hon honom. Mördaren vill inte ångra, han får också dö i sitt hjärtas hårdhet.²

¹⁰ *Anteckningsbok nr 22*, s. 42 ff. (Skrivet bakifrån och fram.)

¹ Elin Wägner, *a. a.* 1, s. 62 f.

² Elin Wägner, *a. a.* 1, s. 152, vill även ur denna novell utläsa kritik mot kristendomen. Enl. brev av den 20.1. 1893 till Ida Falbe-Hansen är Stenkumlet (Osynliga länkar) »ett sidostycke till 'de fågelfrie' och jag har med afsikt förlaggt den till samma tid och samma landskap och varierat botgöringsproblemet äfven däri». Elin Wägner säger: »Tord

Frid på jorden handlar om en julafton, allt är frid, julevangeliet läses. Då kommer äldsta dottern hem, hon som tio år tidigare bortförts av rövare. Hon är till oigenkännlighet förändrad av omänsklig grymhet. Hennes närmaste vilja liksom männen i sägnen hämnas, men den väg hon markerat med årtor, blir snart dold av årets första snö, och det är lönlöst att söka finna rövarnas tillhåll.

I berättelsen resoneras en hel del om hämnd och om förlåtelse och frid. Författarinnan tycks ha gett sin lösning på vedergällningsproblemet, då hon låter Försynen direkt hindra, att rövarnas omänsklighet får sin lön. Och dock frågar man sig med skäl, om hon verkligen menade, att brott utan vidare borde förlätas, inte behövde försonas, inte ens fingo bestraffas.

Går man igenom hennes produktion och då främst vad hon skrev ungefär samtidigt med Frid på jorden, finner man, att så ingalunda var förhållandet. I hennes värld heter jordens grundval rättfärdighet, och vem helst som söker rubba den, blir straffad. Det finns emellertid i hennes böcker en kort tidrymd, som är helig: julnatten. Under den får intet ont vederfaras någon. Trollet, mördaren, drinkaren, alla skola de ha frid. Julens fridsevangeliem förkunnas i en rad noveller: Gudsfreden³, Legendan om julrosorna⁴ och Trollmusik⁵. Till dessa sluter sig Frid på jorden. Den vill ingalunda upphäva rättfärdighetens lag, den vill endast variera det ofta behandlade motivet, att jultiden är en fridlyst tid, då inte ens det värsta brott får beivras.

Det behöver inte understrykas, att moralen i Frid på jorden helt skiljer sig från den i folksagan, ja, helt enkelt inte kan tänkas i denna. Selma Lagerlöf gläder sig åt julens frid, sägnen åt hämndens utkrävande.

Selma Lagerlöf kan mycket väl sammansmälta idéer från ett håll med sägner från ett annat. Judas (Höst) bygger enligt underrubriken på en rysk folksägen, men Judas själv är ju en typisk Peer-Gynt-figur, och berättelsens idé är väl klarast utformad i Brand. I slutorden om en synd före inträdet i detta livet möter man romantiska och teosofiska tankar.

På liknande sätt torde det förhålla sig med Spökhanden. Berättelsens idéinnehåll för tankarna till Ibsens Fruen fra havet. Selma Lagerlöf var väl förtrogen med Ibsens diktning, som lästes mycket på hennes tid även i Landskrona.⁶

Fruen fra havet handlar bl. a. om äktenskapet mellan Ellida och dr Wangel. Ellida, uppfostrad i ett fyrvaktarhem, längtar bort, hjälplös, rädlös och allena som hon är, och då dr Wangel, som är änkeman och söker sig en ny passande fru, friar, svarar hon ja. Han köper henne, och hon

tål inte att bli kristen, ty då dräper han dråparen.» Men nu är det rättfärdigheten, som krossar den oförsonlige genom Tord. Rättfärdigheten kan lika väl göra det genom ett stenkumel, såsom i Stenkumlet. Överhuvud torde Elin Wägners analys av Ett rikt gifte, De fågelfrie och Reors saga, a. a. 1, s. 149 ff., behöva revideras.

³ *Drottningar i Kungahälla*, avd. Berättelser.

⁴ *En saga om en saga*.

⁵ *Från skilda tider* 1.

⁶ Uppgiften muntligt från gamla landskronabor. Se härom även *Mårbacka och Övralid* 2, s. 32! — Fruen fra havet synes ha lämnat en del stoff även till Riddardottern och havsmannen (*Från skilda tider* 1), i vilken dock inflytandet från Rosmersholm är det dominerande. — Då denna upps. förelåg i korr., utkom Samlaren 1949; här har Lidén i upps. Selma Lagerlöf och Ibsen berört Ibsens betydelse för Riddardottern (s. 113 f.) och för Spökhanden (s. 115).

säljer sig. Nu har Ellida emellertid varit förlovad en gång tidigare, och det bidrar till att hon känner sitt giftermål utan kärlek som ett så stort brott. Småningom blir det så, att hon ser sin forne fästman både nu och då, har riktiga hallucinationer. Till sist kommer denne tillbaka, och dr Wangel ger Ellida hennes frihet. Nu äntligen kan hon välja fritt. Mannens kärlek uppväcker hennes, och med hela samlivet för ögonen kan hon stanna kvar i äktenskapet.

Spökhanden handlar om en doktor i Landskrona, som vill ha en passande fru och som därför friar till den lilla flickan Ellen, som till varje pris vill komma hemifrån, och därför blir det förlovning. Nu har Ellen inte haft någon fästman tidigare, men i huset där hon bor finnes en spökhand, som visar sig, då det spelas falskt. Allt går väl, tills hon en gång skall skriva till sin fästman. Hon vill börja brevet med »älskade», men det är på sätt och vis falskspel, och därför visar sig handen, och Ellen får en chock. Förlovningen måste slås upp. Men nu tycks doktorn börja älska henne och berättar, hur härligt han tänkt sig deras samliy. Hans kärlek väcker hennes, och nu, befriad från den förlamande känslan av skuld, väljer hon åter, denna gång som hjärtat bjuder; upplevelserna efter första valet bestämma det andra, och nu kan hon i kärlek förlova sig.

Likheterna mellan Selma Lagerlöfs berättelse och Ibsens drama äro betydande. Doktorn i Spökhanden har en förklaring för Ellens fall, som även torde passa för Ellidas: »Där hade nu den här lilla fästmon hans planerat allting för sig för att få ett gott hem. Bara lite hyckleri behövde hon kosta på sig, och hela världens lycka var hennes. Och så går samvetet fram helt tyst och gräver sin mina djupt nere i själen och spränger till sist bort all beräkning och klokskap på ett ögonblick. [— — —] Då man minst väntar det, så har man samvetshallucinationen färdig. Naturligtvis tar den då den form, som ligger närmast till hands.» För Ellen blir det spökhanden, för Ellida den forne fästmannen. Vad doktorn kallar »samvetshallucination», skulle en psykoanalytiker benämna förträngningsfenomen. Både Ellen och Ellida tvingas ta sin ställning under omprövning, att välja som deras hjärta bjuder dem, och då befrias de. Också valet för tanken till psykoanalysen.⁷

Selma Lagerlöf har i Spökhanden helt avlägsnat sig från den gamla spökhistorien och gett det övernaturliga fenomenet vetenskaplig förklaring.

3.

I Selma Lagerlöfs skildring av naturen och det övernaturliga möter man många inslag från folkdiktningen; liksom i denna är hos henne allt besjäladt och naturen befolkad med folktrons väsenden. Just därför att hon låter sin föreställning om det osynliga i naturen finna uttryck i element, som folktron skapat, är man frestad att överskatta dennas betydelse för henne. Det är helt felaktigt att tro, att hon naivt återger sagans uppfattning. Ej sällan är hon själv så engagerad, då hon sysslar med den osynliga världen, att man i skildringen hör det personliga tonfallet, ett tonfall, som kan visa något av avståndet till folkdiktningens värld. För att förstå detta avstånd, måste man något känna till både de inflytelser, som på-

⁷ Valets roll i *Fruen fra havet* är behandlad av olika norska litteraturhistoriker.

verkat hennes syn på naturen och det övernaturliga, och den personlighet, som kunde hämta så mycket från folktrons värld och ändå vara självständig gent emot den.

Det var sagan med hela dess myllrande mytologi, som först lärde Selma Lagerlöf tolka naturen. Många voro de, som förde henne in i undrens värld, men kanske ingen av dem spelade en så stor roll för henne som »faster Nana», dvs. prost. Ottiliana Hammargren (1824—1911). Fastern har själv skrivit dels en dikt, Till mina söner, och dels en saga, Prinsessan Ällskad eller det Rosenröda Bandet.⁸ Både dikt och saga, enligt sondottern Stella Rydholm troligen författade på 1860-talet, äro mycket romantiskt färgade. Man skönjer tydligt både Stagnelius och Atterbom. Det är mer än troligt, att dessa båda storheter gävo en viss prägel även åt de sagor fastern berättade för Selma Lagerlöf.⁹

Snart förstärktes många av intrycken från den muntliga berättelsen genom läsning av bl. a. H. C. Andersen¹ och, något som inte tillräckligt framhållits, Topelius samt, under 80-talet, av Carlyle².

Hela den besjälade värld, som Selma Lagerlöf sålunda kom i kontakt med på många olika sätt och som så väl passade henne, hotade emellertid att falla i spillror, då hon på 80-talet lämnade kristendomen och med den säkerligen mycket annat, som inte kunde förklaras. Det övernaturliga mötte hon emellertid snart igen, nu i läror, som ville vara minst lika vetenskapliga som de, vilka fört henne bort från fädernas tro: redan i början av 90-talet eller ännu tidigare kom hon i kontakt med teosofien. Hon följde sedan med intresse denna lära ända in på 30-talet.³

Det torde vara riktigt att söka förstå Selma Lagerlöfs intresse för teosofien utifrån hennes personlighet och begåvning. Selma Lagerlöf var inte endast genuin, naiv diktargegåvning, hon var också klart, illusionsfritt förstånd. Vad hennes dikt ville syssla med, ville inte hennes förnuft tro på. Otron dödade det intuitiva livet, säger hon, och hindrade inspirationen. Så kom kontakten med teosofien. Den gjorde anspråk på att betraktas som vetenskap och synes ha hjälpt henne att åt förståndet rädda åtminstone möjligheten av en inre, djup mening i den värld, som hennes diktargenius ville framställa.

Man kan för närvarande slå fast, att Selma Lagerlöf både trodde och icke trodde på det översinnligas verklighet. Hon trodde, dock inte så fast, att hon vågade vara övertygad, hon sökte ständigt efter bevis och hade väl alltid blicken öppen för de naturliga förklaringar, som kunde ges på det till synes övernaturliga. I Spökhanden tyder hon vetenskapligt de fenomen, som hon hämtat från sägnen. — — I Reors saga hänga de båda drängarnas död samman med att »Reors lycka var gången». Nils Holgersson har dock en naturlig förklaring. Han tänker sig i slutet av kap. Brorslotten, att de båda drängarna blevo yra av glädje, så att de sedan

⁸ Både dikt och saga i privat ägo.

⁹ Namnet Astolf använde Selma Lagerlöf i ett barn- eller ungdomsdrama, som handlar om häxor, trollkarlar och trolldrycker. (Ett fragment i fru Ahlgrens ägo.) I dramat träffar man också på namnet Singoalla. Rydberg torde inte ha varit utan betydelse för hennes naturuppfattning.

¹ Se t. ex. Helge Gullberg, *Stil- och manuskriptstudier till Gösta Berlings saga*, s. 29, not, och s. 32!

² I jättens fotspår, Höst.

³ Se närmare om Selma Lagerlöf och teosofien i Ord och bild, 1951, majnr!

inte kunde hitta skatten, och att de i missmodet häröver togo sitt liv. — Fiskaren i Vattnet i Kyrkviken har kommit på god fot med vattenfolket och har en otrolig fiskelycka, ända tills han förolämpat sina hjälpare. Dessa ta hans liv. Även här kan man tänka sig en naturlig förklaring: vidskepelse gjorde honom så rädd, att han i sinnesförvirring gick ner sig i vaken. — I Karl'n finns det många obesvarade frågor, och berättelsen slutar också med en fråga: »Se, sådana underliga ting hända på denna jord. Hvad skall man göra med dem? Hur skall man förklara dem? Det är det lättaste att säga att allt är lögn och dikt, men antag för en gång att allt detta är sanning. Hvad följer så däraf? Hur vill man förklara en sådan historia?» Frågan är ännu inte besvarad i Löwensköldska ringen.⁴

Selma Lagerlöf ville gärna ha olika förklaringsmöjligheter. Vilken hon mest trodde på, visste hon kanske inte ens själv. Sammanfattningsvis torde man kunna säga, att man hos henne — vid sidan av rent rationalistiskt synsätt — får räkna med två sorters tro: hon trodde på det övernaturliga, men denna tro är i viss mån att likna vid en arbetshypotes, förutan vilken hon inte kunde dikta, och hon hoppades på en tro, vars föremål voro vetenskapligt bevisade. Något naivt och oreflekterat tillägnande av material från folktron kan det inte vara fråga om ens när hon kommer denna tro som allra närmast.

C.

För att kunna skapa behövde Selma Lagerlöf något fast och bestämt att börja med, ett korn, ur vilket hennes dikt kunde växa fram. Att ha utgångspunkten i något redan givet, i egna erfarenheter, i naturen eller dess företeelser, i en gammal legend eller saga, i traditionen, i historien, i en viss plats eller person, i en idé eller kunskap, hämtad från något av världens fyra hörn, var ett verkligt behov för henne.⁵ Detta visar såväl hennes första storverk, Gösta Berlings saga, som hennes sista, Löwensköldstrilogien. I ett brev till Valb. Olander säger hon, att Luciadagens legend är fritt uppfunnen.⁶ Även när hon själv tror sig stå fri, kan hon tydligen ha fått uppslag utifrån.

Det behövdes ibland bara ett synintryck eller ett par rader i en prosaisk bok för att inspirera Selma Lagerlöf, men ibland kunde hon ta t. ex. en sägen med hull och hår, såsom i Spelmanen. Mellan dessa båda ytterligheter finns en hel provkarta på olika förhållande till källorna.

Selma Lagerlöf nöjde sig ibland med en källa, men gärna använde hon två eller flera. Till Stella Rydholm skrev hon en gång⁷: »Jag hör till dessa dumma höns, som gå omkring och plocka korn på alla åkrar, [— — —].»

⁴ S. 159.

⁵ Detta gäller naturligtvis i första hand hennes historiska författarskap. För skildringarna från Kungahälla bedrev hon noggranna förstudier: hon besökte platsen och dess fornlämningar och bodde tidvis i Kungälv, hon gjorde säkerl. en skiss av Bohus fästning (På två hela uppslag, ss. 50–51 och 52–53 i anteckningsbok nr 1, har hon gjort en detaljerad skiss av en fästning, alldeles säkert Bohus fästning. Både Mors mössa och Färs hatt äro namngivna.), hon uppehöll sig som lärarinna år efter år vid tidevarvet, hon studerade inte endast Snorre och Oedman utan även andra historiker och gjorde noggranna utdrag ur Holmbergs Bohusläns historia och Gustav Freytags Bilder aus der deutschen Vergangenheit i sin första anteckningsbok.

⁶ Från skilda tider 2, s. 343.

⁷ *Mårbacka och Övralid* 2, s. 79.

Senare delen av yttrandet synes på allt sätt vara betecknande för henne. Hon tog vad hon behövde, där hon fann det, och av de skiftande byggestenar, som hon så fick, skapade hon sitt eget verk.

Vad Selma Lagerlöf krävde av en saga för att kunna använda den, var »etwas dichterisch Verwendbares».⁸ Detta kunde vara t. ex. ett problem, en idé, en yttre form, som passade hennes eget budskap, Ur eller kring det, som hon så fick från ett visst håll, växte hennes skildring fram.

Med stoffet eller kanske rättare sagt från den miljö, som stoffet hämtades ifrån, kunde komma ett eller flera element: stil, miljö, stämning, idé. Men dessa element kunde mycket väl hämtas från helt andra regioner eller i större eller mindre utsträckning nyskapas.

Gärna byggde Selma Lagerlöf på folkets sägner, sådana hon hört dem berättas eller läst dem i pietetsfullt bevarad ursprunglighet, men hon synes ungefär lika gärna ha använt en andra- eller tredjehandsversion, en t. ex. novellistiskt återgiven saga. Hon behövde sålunda visst inte höra den äkta folktonen i en sägen för att kunna bruka den. Dock tycker man sig finna en gräns, såsom redan Ahlström anmärkt⁹: ett motiv, som redan fått en bekant utformning, använde hon inte. I Nils Holgerssons underbara resa endast antyder hon sagan om Bengt lagman och Sigrid den fagra. Hon hade säkerligen Gödeckes bearbetning aktuell från sin tid som lärarinna.¹ I ett brev till Ida Bäckmann heter det²: »Du skall få se, att du gjort Fröding som typ, så att man inte kan skriva mer om honom.» Samma tanke möter redan den 18.6.1894 i ett brev från Visby till Ida Falbe-Hansen: »Jag tycker bäst om det inre af staden med dess små krokiga gator och omöjliga små hus. Ruiner och stadsmur ha blifvit så otroligt många gånger fotograferade så af dem kan ingenting göras, men de små gränderna äro som sagt förtjusande.»

I föreliggande uppsats har inte gjorts någon boskillnad mellan saga och sägen. Detta torde vara önskvärt i en avhandling, som behandlar hela komplexet Selma Lagerlöf och folkdiktningen. Gränsen mellan saga och sägen synes på ett förtjänstfullt sätt ha dragits av Max Lüthi i *Das europäische Volksmärchen*, Bern, 1947. Det heter där bl. a.³: »Das Märchen [sagan] verzichtet auf räumliche, zeitliche, geistige und seelische Tiefengliederung.» Allt detta finner man i sägnen. Redan härav framgår, att Selma Lagerlöf står närmre denna än sagan. Men också avståndet till sägnen är stort. Selma Lagerlöf var ständigt intresserad av människohjärtats alla hemligheter, och det är framför allt på den själsliga skildringens område, som man har att söka hennes storhet och självständighet. Det hemlighetsfulla och utforskade i saga och sägen drog henne oemotståndligt till sig, men trots allt övernaturligt, som hon härifrån fört in i sina verk, äro hennes gestalter övertygande, deras möten med den andra världen äro inte slumpartade utan psykologiskt motiverade, resultaten av dessa möten väl beräknade. För sitt rika, mångskiftande innehåll har hon flera uttrycksmöjligheter än folkdiktningen, och hon visar en helt annan konstnärlighet och beräkning än denna.

⁸ Stellan Arvidson, *a. a.*, s. 188.

⁹ *Den underbara resan*, s. 174 f.

¹ Se årsredogörelserna för Elementarskolan!

² Ida Bäckmann, *Mitt liv med Selma Lagerlöf* 1, s. 37.

³ S. 31.